

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Indholdsfortegnelse:

Bjørn Svendsen: Det slesvigske spørgsmål mellem to
socialdemokratier

Johs. Jensen: De nordslesvigske landbo- og mejeriforeningers
forhold til landbrugskammeret i Kiel

Erik Boesen: Udviklingen i sønderjysk landbrug 1920–70

Chr. Skov: En bibliofil sjældenhed

Poul Kärstein: C. A. Jensens ungdomsværker

AUGUST

8 · 1970

46. ÅRGANG

Historisk Samfund for Sønderjylland indbyder medlemmerne til den årlige

STORE EGNSVANDRING

lørdag den 5. september 1970.

Mødested: Grænseovergangen i Padborg, den danske side, kl. 9. Buskørsel arrangeres fra Tønder, Haderslev, Åbenrå og Sønderborg.

Program: Formiddag besøger vi St. Vi, Valsbøl og Jaruplund Højskole. Middag i Borgerforeningen i Flensborg. Efter spisningen fortæller overlærer Niels Kjems om »Landet, som jeg så det i 1920«.

Om eftermiddagen er der omvisning i Mariekirke (bibliotekslektor Poul Kürstein), på den gamle kirkegård (kontorchef Lars Schubert) og på By-museet (museumsdirektør, Dr. Ellen Redlefsen).

Turen slutter kl. ca. 18.

Prisen for turen bliver omtrent 30,- kr. Spisebillerter til middagen, gulasch og frugtdessert, købes i omnibusserne: Pris 15,- kr. omfatter betjening, men er ekskl. drikkevarer. De, der ønsker det, kan medbringe madpakker.

Indmeldelse, der er bindende, sker senest 31. august skriftligt til vicekoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Der er plads til 300 deltagere. Indbydelseskort med alle oplysninger tilsendes medlemmerne.

ET GRATIS TILBUD

I forbindelse med Det sønderjyske Fælles-dyrskue i Åbenrå 1970 har Fælleslandboforeningen for Nordslesvig og de sønderjyske husmands- og kvægavlsforeninger udgivet en pjeces,

»SØNDERJYSK LANDBRUG 1920-70«

på hvis 64 sider femten udvalgsformænd og andre kapaciteter giver oversigter over udviklingen inden for landbrugets mange områder i de 50 år, der er gået siden genforeningen.

Der er stillet hundrede eksemplarer af den instruktive pjeces med de mange billeder til rådighed for Sønderjysk Månedsskrifts læsere.

Indsender man en konvolut, mindstemål 16 x 22 cm, frankeret med 50-øres frimærke, med eget navn og adresse samt mærket med »Sønderjysk landbrug« til Historisk Samfund for Sønderjylland, Landsarkivet, Haderslevvej, Åbenrå, vil pjecen blive tilsendt gratis.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 30,- kroner årlig i abonnement (incl. MOMS og forsendelse). Abonnement og enkeltnumre (3,75 kroner stykket, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (046) 2 46 83, eller på redaktionens adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (045) 2 17 37.

Prøvenumre tilsendes gerne og gratis.

Da de tyske partiforeninger blev overdraget til det danske socialdemokrati 1920

Straks efter genforeningen ønskede socialdemokratiets leder, Th. Stauning, »et møde af delegerede fra alle foreninger, som nu tilhører det tyske parti i Nordslesvig, ved hvilket Slesvig-Holstens partisekretær da burde komme til stede og overdrage partiforeningerne til en repræsentant for det danske partis bestyrelse«. Mødet fandt sted på Hotel Danmark i Åbenrå den 18. juli 1920 og er forevigtet på billedet, hvor man til højre ser de to tyske repræsentanter for bordenden ved siden af Stauning med partisekretær Wilhelm Haberlandt, Flensborg, nærmest og den slesvig-holstenske formand, Hackelberg, yderst. I rækken, der sidder bag bordet, kan desuden følgende identificeres: Damen med den store hat har på sin højre hånd Haderslevs socialdemokratiske formand, bestyrer Ferdinand Zimmermann og hustru. På den anden side af den store hat ses Knud Hansen, senere folketingsmand og Koldings borgmester, men dengang redaktør for det socialdemokratiske blad i Kolding, der skulle dække Nordslesvig med aflæggerblade; han havde så lidt held, at han allerede året efter blev mødt med krav fra organisationerne i Tønder og Sønderborg om, at han ikke mere måtte skrive om det nationale spørgsmål. Ved Knud Hansens anden side sidder redaktør Nis Toft, Åbenrå, og bag Zimmermann står typograf Jørgen Møller, den senere landstingsmand. I den bageste række står som nr. 3 fra højre Wilhelm Ewald, Åbenrås store tyske agitator i afstemningstiden, der imidlertid efter Hitlers sejr i 1933 fortrød og mente, at næppe nogen arbejder havde stemt tysk i 1920, hvis man havde kunnet forudse udviklingen. Kan læserne oplyse flere navne, vil man gerne have dem registreret. Dog må man forgæves lede efter repræsentanter for Sønderborg; foreningen derfra ville ikke være med til en sådan overdragelsesforretning, idet den hævdede, at den indtrådte i partiet efter eget ønske og ikke efter overenskomst mellem det danske og det tyske socialdemokrati.

Det slesvigske spørgsmål mellem to socialdemokratier

Dr. Gerd Callesen har i en disputats, skrevet til Kiels universitet, gennemgået det danske og det tyske socialdemokratis forhold til det sønderjyske spørgsmål. Disputatsen har inspireret redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, til en udførlig imødegåelse.

Gerd Callesen, søn af den tyske bibliotekar i Åbenrå, har fået den tyske doktorgrad på en Dissertation, en afhandling, indleveret til universitetet i Kiel, omhandlende »Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924 – Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus«. Afhandlingen er altså først og fremmest tænkt som en undersøgelse af internationalismen i to socialdemokratiske nabopartier, men den er realiseret, så den fremtræder som et kapitel af Sønderjyllands historie, og det er med fuld ret, at afhandlingen er blevet publiceret af Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig som hæfte 21, årgang 1970.

Selve afhandlingen fylder 125 sider. Derefter følger et lille halvthundrede sider med noter, som det sig hør og bør, når det skal være en rigtig Dissertation, men uden sidehenvisninger. Og endelig 18 siders litteraturfortegnelse, delt op i syv afsnit, hvilket også gør det mere indviklet. Der er derimod hverken navneregister eller sagregister. Ingen disputats burde antages uden sådanne registre.

Med uhyre flid har Gerd Callesen samlet sit stof, ikke blot fra en lang række trykte ting, men også ved hjælp af et grundigt arkivarbejde, der har bragt meget ukendt materiale frem, især fra Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv i København, og den fylder et tomrum, der længe har kaldt på en forfatter. Disputatsen dækker emnet så godt, at den rimeligvis vil blive stående som »bogen« om dette emne, og det må derfor være på sin plads at medgive den et udførligt korrektiv, for den tåler ikke at stå alene. Dertil er den trods alt for lidt gennemarbejdet, og den savner den fornødne videnskabelige afpudsning, så fremstillingen ofte efterlader et skævt indtryk.

Lad os illustrere disputatsens mangler med et eksempel, som Gerd Callesen kun kan have medtaget for at kaste et formildende skær over Køllerpolitikken. Han skildrer den side 12 og 138 som udslag af en ny nationalisme, der gik hen over Europa og også udfoldede sig i Danmark: »i årene 1901–1906 blev således færøsk erstattet af dansk som officielt sprog

Ernst Matthias v. Köller, overpræsident i provinsen Slesvig-Holsten 1897–1901, har lagt navn til Køllerpolitikken, idet han søgte at kue danskerne med hårdhændede metoder, bl. a. udvisning af tjenestefolk, der stammede fra Kongeriget, for derigennem at ramme deres arbejdsgivere. v. Köllers udvisningspolitik, der havde nationalt sigte, fik derved en social bivirkning, og det danske socialdemokrati blev her for første gang trukket ind i en national protestbevægelse. Gerd Callesen har gjort sig megen umage for at påvise, at Danmark også har præsteret »Køllerpolitik«, først med den danske »sprogterror« mellem de slesvigske krige, dernæst med en lignende sprogterror på Færøerne, og endelig med justitsminister Rytters udvisningspolitik efter genforeningen.

og undervisningssprog«. Callesen benytter i denne forbindelse tre litteraturhenvisninger til at underbygge sin fremstilling, og alle tre må kritiseres.

Troels Fink citeres, så man får det indtryk, at den fælleseuropæiske ændring i nationalfølelsen efter hans mening fremkaldte forsøg på »at ensrette borgerne i national henseende og i det mindste af dem forlangte en positiv holdning over for staten«. Men Troels Fink har det påberåbte sted, »Flensburger Tage 1954« side 75, ikke udtalt sig om en fælleseuropæisk nationalisme, men fremhævet, at den nationale ensretning var en konsekvens af den præjssiske indstilling (»Nach preussischer Auffassung war es ein Gebot der Staatsraison ...«).

Videre bliver professor Erik Rasmussen af Callesen taget til indtægt for beskrivelsen af den sproglige undertrykkelsespolitik på Færøerne, men hvis man slår efter i Politikens Danmarkshistorie, bind 13, side 390, viser det sig, at han kun behandler perioden efter 1911, og at han i øvrigt giver det modsatte billede: »Undervisningen i skolerne skulle egentlig foregå på dansk, men færøsk blev benyttet mere og mere ...«.

Sin oplysning om den nationale undertrykkelse på Færøerne 1901–1906 har Callesen fra en artikel af Th. Veiter i Europa Ethnica 1961, der herom har følgende tre linier: »Der bis dahin noch bestandene Gebrauch der färöischen Sprache als Unterrichts- und äusserer Amtssprache wurde zwischen 1901 und 1906 beseitigt, die Verwendung färöischer Ortsnamen

undersagt.« Callesen har været så begejstret over, at Danmark havde ansvar for en Køllerpolitik, der sagde sparto til den prøjsiske, at han har benyttet enhver lejlighed til at rundsprede den, først i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1967, side 145, i Grenzfriedenshefte 1967, side 180, og Sønderjysk Månedsskrift 1969, side 40, og nu endelig også – trods advarsel om det urigtige – i den nye bog. Når en videnskabsmand har fået et advarende brev, kan han ikke nøjes med den korte omtale hos Veiter, der står uden litteraturhenvi- sning, som tilstrækkeligt bevis. Selv om den faktiske udvikling var skildret korrekt, måtte Callesen dog stille sig det spørgsmål, om sprogdudviklingen skyldtes en dansk Køllerpolitik, eller om den eventuelt var en følge- virkning af vanskelighederne ved at opretholde et selvstændigt skolesprog for øernes 16.349 indbyggere – med egne skolebøger etc. Netop nu er spørgs- målet under denne synsvinkel jo aktuelt for grønlændernes vedkommende. Andre hensyn end de nationalistiske kan tale imod en sproglig afgræns- ning af så små samfund, men ikke engang denne faldgrube har Callesen taget sig iagt for. I øvrigt er fremstillingen forkert. I intet af de værker, jeg har læst med henblik på den politiske og sproglige udvikling på Fær- øerne, har jeg kunnet finde grundlag for Veiters påstand. Køllers regi- mente var præget af, at han var fra Pommern og fremmed for Sønder- jylland, men Færøerne havde en færing som amtmand, og den 3. marts 1903 udtalte selvstyrebevægelsens førstemand, J. Patursson, i Folketinget: »Vi er kommet ind i en ny tid, en tid, hvor Færøerne kunne have fuld til- lid til den danske regering, den danske rigsdag og det danske folk. ... de embedsmænd og bestillingsmænd, der er ansatte i den ny regerings tid, have vundet den færøske befolknings ubetingede tiltro.« Denne udtalelse skulle altså være faldet midt i den værste »Køllerperiode« på Færøerne. Enhver kan se det urimelige heri, og det er Callesens fejl, at han – trods advarsler – bygger på Veiter og støtter sig til tre litteraturhenvi- sninger, der enten intet beviser eller beviser noget andet.

Den tyske farve slår ikke sjældent igennem fremstillingen. At de prøj- siske myndigheder i 1888 afskaffede dansk som undervisningssprog (bort- set fra fire religionstimer), betegner Callesen side 11 som »en skærpelse af kursen« (senere dog også som en brutal ødelæggelse af de danske ønsker), hvorimod de danske sprogreskripter af 1851 stemples som den danske sprogterror, skønt det frisiske område og det sydligste Slesvig, i alt med 182.000 indbyggere, uforstyrret måtte pleje det tyske sprog, således at striden reelt kun gjaldt et blandingsbælte i Mellemlesvig på 47 sogne med 85.000 indbyggere, eller rettere en del deraf. Ordningen gav her skiftevis dansk og tysk kirkesprog, men dansk undervisningssprog, hvilket ikke kunne være udtryk for særlig terror i størstedelen af området, hvor dansk endnu overvejende var talesproget. Men det må erkendes, at blan-

dingsbæltet medtog en del sogne, hvor det danske sprog var svækket for stærkt, og andre, hvor man ikke ville finde sig i ændringer af denne art, og som derfor ikke burde være medtaget. Callesen kan heller ikke dy sig for side 143 at citere Bebels kritik af det danske »Schrecken herrschaft«. Men han har ikke fået med, at Bebel gav H. P. Hanssen en undskyldning derfor: »Undskyld, hvad jeg før sagde om Danmark. Det slap mig ud af munden. Vi blev jo den gang alle vildledt af en skrupelløs agitation. Nu ved jeg bedre besked!« (Et tilbageblik, III, side 61).

Gerd Callesen vender gang på gang tilbage til den tyske kritik af afstemningsreglerne ved afstemningen i 1920 og hævder side 88, at de var udemokratiske og måtte forfalske udfaldet samt var i strid med selvbestemmelsesretten. Tyskernes protest gjaldt bestemmelsen om, at man skulle have boet 20 år i området for at få stemmeret; de krævede, at alle, der var bosat i afstemningszonen, skulle have stemmeret uden hensyn til, hvor længe de havde boet der. De ønskede med andre ord at nyde fortysknin- gens frugter til sidste øjeblik. Nu kan det ikke være i strid med selvbestemmelsesretten, at man kræver en vis tilknytning til landsdelen hos dem, der skal stemme om dens skæbne. Tyskerne har jo efter genforeningen i høj grad slået på hjemstavnsretten, når de har vendt sig imod den »Überfremdung«, som de ser i tilvandringen nordfra, og skulle Nordslesvig på et senere tidspunkt på ny have været til folkeafstemning, ville de ikke have været sene til at frasortere de sidst tilvandrede. 20 års bosættelse svarer i 1970 til, at man skal have boet i landsdelen siden 1950. Det forekommer mig, at Callesens forargelse over denne stemmeretsbestemmelse er noget kunstig, så meget mere som han ikke har et ord tilovers for den danske kritik af afstemningsreglerne, hvorfor dagens tyske læsere må tro, at de ensidigt virkede i dansk favør. I virkeligheden blev tyskheden i II zone begunstiget således:

Valgret til personer	nordfra	sydfra
født i, men bosat uden for II zone.....	1.905	16.719
siden 1900 bosat i, men født uden for II zone	448	8.112
I alt valgret til personer uden fuld hjemstavnsret i II zone	2.353	24.831

Disse tal, sammenlagt 27.184, skal ses i forhold til antallet af stemmeberettigede, der både var født i og bosat i II zone, i alt 43.293.

Callesen giver også et skævt billede af balancen i grænselandet, når han flittigt omtaler den danske modstand imod at give mindretalsgarantier i en dansk-tysk traktat, men uden at forklare, at årsagen er de uheldige erfaringer med den tyske indblanding, der var traktatsikret før 1864.

Forfatteren taler frejdigt om Staatsstreich der Annexionisten i 1920,

skønt der hverken forelå statskup eller anneksonsplan, men Prøjsens annekson af hertugdømmerne imod befolkningens vilje i 1867 skjules af en stiltfærdig bemærkning om, at ved det første valg i 1867 valgte Slesvig-Holsten udelukkende oppositionelle parlamentsmedlemmer.

Meget afslørende er omtalen side 113–114 af udvisningerne og af de opholdstilladelser, der ikke blev forlænget efter genforeningen. Det nævnes, at fra tysk side er de vurderet som »omvendt Køllerpolitik«, altså som en dansk Køllerpolitik vendt imod tyskerne, og Callesen fortsætter: »Det er i alle tilfælde kun delvis rigtigt. Udvisningerne havde langt snarere en social side: de aktive arbejderførere skulle udvises og arbejderbevægelsen i Nordslesvig dermed svækkes. Påstanden om, at de udviste tyske arbejdere var spartakister, hvormed udvisningerne bl. a. blev begrundet, slår i intet tilfælde til.« Her er der en notehenvielse bl. a. til Frede Nielsens bog »Fra udmark til forpost«, side 81 ff, hvor der imidlertid ikke står et ord herom. Endvidere henviser Callesen til Grænsevagten 1920/21, side 375 ff, der er præget af ret udførlige referater af de tyske angreb på justitsminister Rytters udvisningspolitik. Derimod er der ingen henvisning til samme årgang af Grænsevagten side 410–424, hvor justitsminister Rytters tilbagevisning af angrebene fyldte 14 sider med gennemgang af hver enkelt af de fremdragne 46 »udvisningssager«. Rytter resumerede, at opholdstilladelsen var inddraget eller udvisning sket for 8, der havde indsneget sig uden pas, i 4 tilfælde af pasforfalskning, 2 havde selv søgt at gå over grænsen til Tyskland, 1 var rejst til Tyskland med de tyske myndigheders samtykke, 4 var straffet, 13 var subsistensløse, heraf en der optrådte under falsk navn, og 1 blev udvist »på grund af arbejdsløshed her i riget, fordi han var kommet hertil på et tidspunkt, da vi varetog også hensynet til de danske arbejdere«. 6 af de nævnte personer var overhovedet ikke udvist, og for 7 manglede der oplysninger. Spartakisme er ikke nævnt som begrundelse. Overfor denne dokumentation af »omvendt Køllerpolitik« veg den tyske folketingsmand, pastor Schmidt tilbage. Den 29. april 1921 svarede han i Folketinget og lagde luft mellem sig og »en hel del påstande, der har været offentliggjort i tyske aviser og nu efter ministerens oplysninger viser sig at være uvederhæftige, men som jeg ikke bærer ansvaret for – de fleste af dem da. Jeg siger endnu engang: Jeg er glad ved, at det nu vises, at det ikke passer ...«. Heller ikke har Callesen en henvisning til Flensburger Nachrichten og Neue Tondernsche Zeitung, begge 2. maj 1921, hvor man stadfæster det indtryk, at det »faktisk er lykkedes hr. Rytter at vaske sig ren« (Grv. side 466).

Atter her har Gerd Callesen formået at efterlade læserne med den opfattelse, at Danmark i Nordslesvig – som på Færøerne – har ført Køllerpolitik, og at Tyskland altså selv i den værste periode ikke har været værre end Danmark. Og igen uden forbindelse med kendsgerningerne.

Pastor Johs. Schmidt var modstander af den hårdhændede politik, som de tyske myndigheder under fremmedherredømmet førte over for danskerne, og han var det både af ideelle og af tysk-nationale grunde. Han oprettede i 1909 den tyske fredsforening og håbede at kunne vinde danskerne for Tyskland ved en imødekommenhed, der kunne skabe fred i grænselandet. I oktober 1918 overraskede han ved at træde ind i det nyoprettede tyske udvalg, Deutscher Ausschuss für das Herzogtum Schleswig, der var domineret af de nationale stortyskere, og som nu med pastor Schmidts underskrift modarbejdede enhver afståelse af slesvigske jord til Danmark. Pastor Schmidt selv mente dog

ikke, at afståelse helt kunne undgås, men stræbte efter at gøre den så lille som mulig, bl. a. ved at kræve en dansk majoritet på to trediedels flertal af de stemmeberettigede (i praksis altså omkring 80 pct. af de afgivne stemmer) i de kommuner, der skulle afstås; hans begrundelse var, at gammel retssædvane forlangte kvalificeret majoritet ved indgribende ændringer i det bestående. Den nye kurs gjorde ham fremmed for sin menighed i Vodder sogn, der kun talte 6 pct. tyske stemmer, og han måtte trække sig tilbage som præst; man boykottet mig i sognet, sagde han bedøvet. Johs. Schmidt stillede sig i 1920 positivt over for Kapp-kuppet, og han anså jøderne for at være en af årsagerne til folkeslagenes ulykke, så han har ikke stået helt fremmed over for den nazistiske tankegang, han senere måtte tilslutte sig. Som dansk folketingsmand arbejdede han for at skaffe det tyske mindretal kulturelt selvstyre, men hans program var i øvrigt fra første færd krævet om grænserevision. Han rejste til Stockholm for at få svensk støtte hertil, og han fik tyske statsmidler til jordkampen via Vogelgesang for at kunne holde grænsespørgsmålet åbent. Når denne mand i 1920 opgav den tyske beskyldning om, at justitsminister Rytter gennem udvisninger førte Køllerpolitik, burde det veje til. Gerd Callesen ænser dog hverken Rytters imødegåelse eller pastor Schmidts indrømmelser, men opretholder den tyske udvisningskritik i fuldt omfang.

Bogens svagheder er ikke blot knyttet til den nationale slagside. Ved undersøgelsen af balancen mellem det nationale og det sociale er det vigtigt at holde sig den socialøkonomiske baggrund for øje. Gerd Callesen har et kapitel herom, men det er ikke fyldestgørende blot at nå til det resultat, at Flensborg fik den eneste industrikoncentration, og at Nordslesvig i øvrigt vedblev at være et agrarland; forfatteren forbinder det ikke

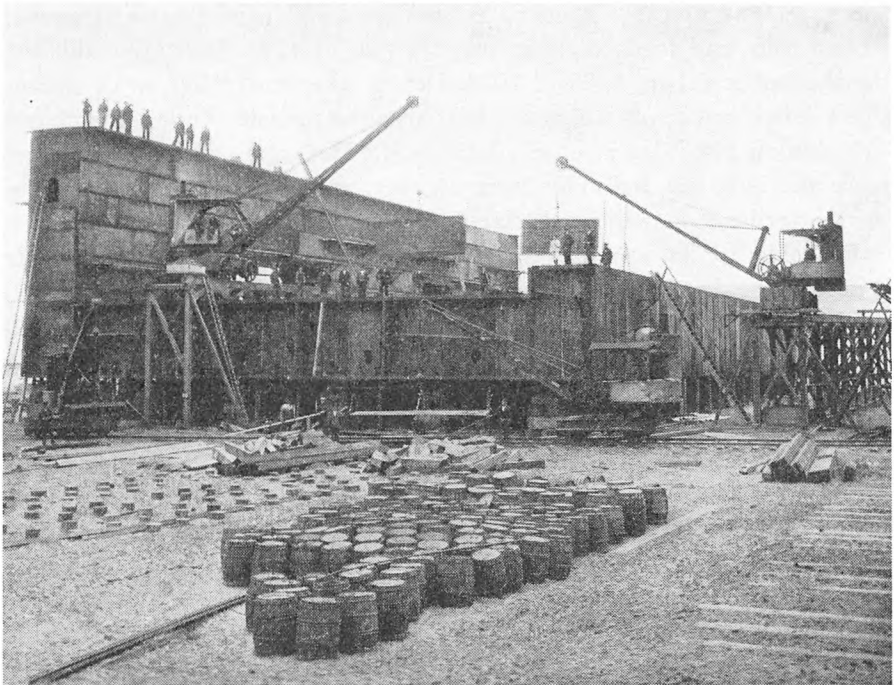
med en analyse af udviklingen og når ikke videre end til spredte bemærkninger. Om Nordslesvig hedder det således side 21, at man til århundredskiftet ikke havde arbejderlag i byerne, der kunne danne grundlag for en socialdemokratisk bevægelse; side 39, at socialismen har en vanskelig jordbund at bearbejde, fordi klassekamp tanken her bliver trængt i baggrunden af den voldsomme nationalitetskamp; side 40, at der måtte tages forbehold over for påstanden om den sociale udjævning på landet, men at arbejderens selvhævdelse blev kvalt af de konservativt-patriarkalske forhold, og at i øvrigt den sociale uro blev skudt til side af nationale og religiøse bevægelser.

Konklusionen bliver side 20 og 40–41, at den socialdemokratiske organisation af Nordslesvig måtte melde pas under den tyske socialistlov 1878–90, og efter 1890 var det blevet vanskeligt at gennembryde de forstærkede nationale fronter, men derimod havde socialdemokraterne relativt store resultater i Nordslesvig før 1878, dels på grund af Tysklands mådeholdne politik over for danskerne, dels på grund af den gunstige økonomiske udvikling med gode beskæftigelsesforhold.

Det er ret forbavsende at se socialdemokraternes fremgang forklaret med en god økonomi; det ville snarere være nøden, der tvang danske småkårsfolk til at stemme andet end dansk. Og med hensyn til den tyske nationalpolitik var den for det første ikke mådeholden, for det andet er det for primitivt at tro, at den nationale oppositions valgtal vokser med undertrykkelsen. Og det er besynderligt, at en moderne historiker kan skrive en doktordisputats og henvise til de relativt store socialdemokratiske valgtal på landet uden overhovedet at nævne tallene. En ældre tysk kollega, professor Alexander Scharff, har i sin Schleswig-Holsteinische Geschichte, side 63, peget på en helt anden forklaring, nemlig, at Slesvig-Holsten i 1870'erne var et kærneområde i den socialdemokratiske bevægelse, først og fremmest på grund af landproletariatets situation. Nordslesvig indtog her i visse måder en særstilling, men den politiske udvikling burde under alle omstændigheder have været undersøgt også under denne synsvinkel.

Behandlingen af den politiske udvikling i Flensborg er lige så overfladisk. De socialdemokratiske stemmetal gik frem, de danske tilbage, og »den sociale undertrykkelse var altså mere følelig end den nationale, thi den skærpede prøjsiske skolesprogs politik begyndte jo først 1888/89, da overgangen (til socialdemokratiet) allerede var fuldført og ikke længere kunne gøres om«, skriver Callesen side 21.

Hertil er at bemærke, at afskaffelsen af dansk i skolen 1888 netop i Flensborg intet betød, fordi byen altid havde haft tysk skolesprog. For det andet havde den nationale undertrykkelse i Flensborg været demonstreret meget tydeligt på et tidligere tidspunkt; tyskerne drev som be-

Ved overgangen fra træskibe til jernskibe blev Åbenrå slået ud som søfartsby af Flensborg, hvis jernskibsværft blev oprettet 1872 og umiddelbart efter århundredskiftet fik udvidelsen med det nye værft, der på billedet præsenterer sig i 1902. Flensborg skibsværft blev hurtigt byens største arbejdsplads, før afstemningen kulminerede med næsten 3000 arbejdere, og denne arbejdsplads fik en afgørende indflydelse på arbejderklassens holdning. Tilbagegangen for værftet med det stærke fald i beskæftigelsen midt i 1880'erne har uden tvivl bidraget til den stærke stemmetilvækst for socialdemokraterne ved valget i 1886 på det danske stemmetals bekostning, og da skibsværftet sammen med Kobbermøllen umiddelbart før afstemningen truede med at lukke og flytte sydpå, hvis Flensborg blev dansk, satte det sig naturligvis også spor i stemmeafgivningen. Til gengæld kunne Flensborg regne med at bevare sin handelsflåde under dansk styre, medens den skulle afleveres til de allierede sejrherre, når Flensborg blev under tysk styre.

kendt »Køllerpolitik« allerede midt i 1870'erne, hvilket også de danske i Flensborg fik at mærke. For det tredje finder Callesen den mest betydende faktor i denne udvikling i tilvandringsen af arbejdere sydfra, som »sandsynligvis« allerede havde rystet det patriarkalske forhold til arbejdsgiverne af sig og kun var indstillet på klassekamp. »So mag es verständlich erscheinen, dass unter ihrem Einfluss auch die einheimischen Flensburger Arbeiter zur Sozialdemokratie übergangen ...« (Callesen side 21).

Men Callesens forklaring rækker ikke. Så sent som i 1884 havde danskerne endnu 40 pct. af stemmerne. Det afgørende skred i stemmetallene

skete fra 1884 til 1886. På de to år blev det socialdemokratiske stemmetal i byen mere end fordoblet; det steg fra 806 til 1726. Samtidig faldt det danske stemmetal fra 1628 til 1024. Det er ikke sandsynligt, at de tilvandrede arbejderes opfattelse af det patriarkalske forhold skulle have smittet så voldsomt just i den nævnte toårs periode. Der må have foreligget noget mere akut. Og igen må man undre sig over, at den moderne historiker lader de nærliggende muligheder ligge.

Forholdet er det, at midt i 80'erne var det flensborgske erhvervsliv inde i en krise, se den tyske byhistorie side 367 og 370, den danske byhistorie, 2. bind, side 330–332. Et firma, der i 1883 beskæftigede 230 arbejdere, gik konkurs to år senere, og samtidig faldt arbejdertallet på skibsværftet fra 950 i 1883 til 644 i 1886. Her har vi i hvert fald en forklaring, der vejer tungere til end Callesens. Mærkværdigt, at Callesen side 14 kun nævner to tal til at illustrere skibsværftets betydning, nemlig de 538 beskæftigede i 1878 og 2578 i 1913. Det er dog netop svingningerne, der har interesse.

Det første chok, socialdemokraterne gav danskerne i Flensborg, har formodentlig haft en lignende baggrund. Socialdemokraterne mødte første gang med kandidat i byen ved valget i maj 1872, og han fik 610 stemmer; danskerne havde tabt op imod halvdelen af deres tidligere stemmer til socialdemokraterne i visse udprægede arbejderkvarterer, se Flensborg Avis' jubilæumsbog side 37. En nærmere undersøgelse må kunne vise, om det er for dristigt at sætte dette stemmetab i forbindelse med den arbejderuro, der samme år førte til den første strejke inden for byggefaget, men Callesen end ikke har strejftet den problemstilling.

Selvfølgelig er der også andre forhold, der har spillet ind. Af særlig interesse er det danske socialdemokratis anbefaling til danske sønderjyder om at stemme på det tyske socialdemokratis kandidater. Man kan jo let forstå, at en dansk arbejder kan føle sig fristet til at demonstrere imod det samfund, der giver ham arbejdsløshed og fattigdom, ved at stemme på det sociale protestparti. Man kan også til nød forstå, at det danske socialdemokrati, der er oprettet som en sektion af Internationale, i visse situationer gerne ser, at danske arbejdere syd for grænsen stemmer på det tyske broderparti, især da man forestillede sig, at alle uretfærdigheder, også de nationale, ville forsvinde, når socialisterne kom til magten. Men når det danske socialdemokrati kastede sig ud i agitationen med skarpe angreb på de danske førere i Sønderjylland, og når det oven i købet postulerede, at sønderjyske arbejderes stemmeflytning fra de danske kandidater til de tyske socialdemokrater var ensbetydende med, at de ikke længere ville tilbage til deres fædreland, vil sikkert heller ikke danske socialdemokrater af i dag kunne forstå den politiske nødvendighed af en sådan agitation.

Callesens bog giver en udmærket oversigt over det danske socialdemokratis holdning til valgene i Sønderjylland:

1872, allerede ved den første socialdemokratiske opstilling i Sønderjylland, opfordrede det danske parti gennem tidsskriftet Socialisten sønderjyderne til at stemme på den tyske kandidat, da de derigennem på samme tid kunne »tilfredsstille deres patriotisme og deres klasseinteresse«.

1873 opfordrede det danske parti på ny de sønderjyske arbejdere til at tilslutte sig det tyske parti i stedet for at fortsætte med at støtte danskheden, »eller tror I, arbejdere, at I får det bedre, hvis Slesvig bliver forenet med Danmark?« Det følgende år, da de tyske socialdemokrater ikke havde fået organiseret deres valgkamp og i Nordslesvig kun opnåede 96 stemmer, opfordrede det tyske parti fra Berlin dog til at stemme på den danske kandidat i 1. valgkreds.

1876 sendte det danske parti 10.000 eksemplarer af et særnummer af bladet Socialdemokraten for 14. december 1876 til Sønderjylland, fortrinsvis til Flensborg, foruden andet valgmateriale på dansk i tusindvis. Det pågældende nummer af bladet bragte dels en opfordring til ikke at holde dagbladet Dannevirke, dels et opråb »Til de danske arbejdere i Slesvig« fra Central-valgkomiteen for Tysklands socialistiske arbejderparti om at stemme på Brückmann fra Altona og Heinzl fra Kiel i stedet for på de danske kandidater, og endelig en henvendelse til »Slesvigske brødre« fra Louis Pio »i det danske socialdemokratiske arbejderpartis navn«. Denne sidste henvendelse var formet som et voldsomt angreb på de danske førere i Sønderjylland, betegnet som »Eders nuværende, såkaldte »danskindede« nationalliberale ledere i Slesvig. Men hvis I tror, at den nationalliberale kapitalist og storborger har nogen sand følelse for sit fædreland og sit folk, da tager I fejl. ... Havde den prøjsiske regering pålagt mindre skatter, undladt at udskrive storborgernes sønner til krigstjeneste og givet dem adgang til landets fede embeder, da ville de nationalliberale kapitalisters og frihedsfjendske proprietærers »danskhed« snart have været fordunstet ... Storborgeren er den ledende, og det han vil opnå, det han vil føre bevægelsen hen imod, det er hans eget velvære. Når han engang har opnået dette, da vil han svigte sagen, da vil han slå sig til undertrykkerens parti, og arbejderne vil stå endnu mere hjælpeløse, endnu mere underkuede, end tidligere.« Dette afsnit er hverken citeret hos Callesen eller i Frede Nielsens bog Fra udmark til forpost. Men begge har fortsættelsen: »Derfor tager vi danske arbejdere ikke i betænkning at råde Eder til at opgive alt maskepi (hos Callesen side 18 oversat til Zusammenarbeit) med storborgere og kapitalister, selv om de taler det samme sprog som I, og slutte Eder til det socialdemokratiske arbejderparti i Tyskland. I kan være fuldstændig overbeviste om, at sætter I de socialdemokratiske kandidater igennem til den tyske rigsdag ved de forestående valg i januar, da gør I såvel Eders nationalitet som Eders eget velvære den største tjeneste og bibringer de tyske storborgere det værste nederlag, som vel var

Gustav Johannsen, der her inspicerer hestesporvognen i Flensborg, som han en tid var direktør for, er den mest populære rigsdagsmand, de danske sønderjyder har sendt til Berlin. Ved omvalget i 1881 fik han i Flensborg by 2428 stemmer mod den tyske kandidats 1434. I 1884 mistede han mandatet, men stod stadig stærkt i stemmetal, og først i 1886 kom det afgørende stemmeskred fra Gustav Johannsen til de tyske socialdemokrater. Callesen ser årsagen i en påvirkning fra tilvandrede arbejdere; snarere må den dog søges i den erhvervskrise, der havde ramt Flensborg, men under alle omstændigheder var det danske socialdemokrati tilfreds med Gustav Johannsens tilbagegang: »Hellere denne tilvækst for vore brødre i Tyskland end en tilvækst for det parti, hvis fædreland er den plet og klat, hvor hadet til fremmede nationer gror stærkest.«

muligt; men vedbliver I som hidtil at rende i hælene på de nationalliberale, der modtager parolen fra folkefrihedens største fjender i Danmark, da må I være overbeviste om, at I mister al sympati hos Eders tidligere landsmænd, fordi vi sætter friheden, ligheden og broderskabet som de højeste goder, langt over fædreland og nationalitet.«

1886-valget, der bragte katastrofen for danskheden i Flensborg, blev kommenteret således af Socialdemokraten den 1. april 1886: »Valgets be-

tydning ligger i, at den danske kandidat Gustav Johannsen er gået tilbage og socialdemokratiets kandidat Heinzl frem ... Og hellere denne tilvækst for vore brødre i Tyskland end en tilvækst for det parti, hvis fædreland er den plet og klat, hvor hadet til fremmede nationer gror stærkest.« (Man bemærke, at i stedet for Gustav Johannsen var det den tyske fælleskandidat, storborgeren Gottburgsen, der blev valgt, og at socialdemokraterne i Flensborg havde rettet hele skytset mod Gustav Johannsen og bl. a. stormet det danske valgmode aftenen før valget). Den 3. april tilføjer Socialdemokraten: »At de slesvigske arbejdere, som har givet Heinzl deres stemmer, ikke mere længes tilbage til det forhenværende fædreland, bør ikke forundre. ... Fædrelandet er kun der, hvor man har det godt.« Det virker jo lidt overraskende, at Socialdemokraten kunne synes, at de sønderjyske arbejdere havde det bedre under Bismarcks socialistlov end i Danmark.

1906 lovede det danske socialdemokratiske parti efter anmodning fra de slesvig-holstenske socialdemokrater at deltage i fælles valgmoder umiddelbart nord for grænsen til støtte for det tyske parti, men bøjede sig for en samlet protest fra Danmarks øvrige politiske partier og trak tilsagnet tilbage.

1912-valget, det sidste før verdenskrigen, fremkaldte endnu engang støtte fra danske socialdemokrater til de tyske broderkandidater i Sønderjylland, men denne gang under skarp protest fra andre dele af partiet, Emil Marott og P. Sabroe. Det var redaktøren af Vestjyllands Socialdemokrat, J. P. Sundbo, der gik ind for de tyske kandidater, og partiledelsen lå nærmest på hans linie. Således udtalte Stauning, at han intet havde at indvende imod, at en dansk socialdemokrat i sin avis anbefalede danskerne i Nordslesvig at stemme på tyske kandidater, som i det nationale spørgsmål stod på det danske standpunkt. Partiet standsede imidlertid diskussionen, som man fandt uhensigtsmæssig.

Gerd Callesens kommentarer til foreteelserne i 1906 og 1912 er meget interessante. Han udvikler side 133, at den danske partiledelse, der var præget af småborgerlighed, handlede pragmatisk/opportunistisk ved at underordne sig de nationale interesser; internationalismen blev til et mere og mere abstrakt begreb, selv om bekendelsen dertil blev opretholdt internt og verbalt. Hvad skulle partiet da have gjort efter Callesens mening? Jo, det skulle have ekskluderet Marott og Sabroe (side 47–50). De havde nemlig forsyndet sig imod teorien om klassekamp og kravet om arbejderklassens internationale solidaritet, der var partiets grundlag. Marott havde ligefrem ønsket at gøre det danske grænseland til en neutral zone for den danske socialdemokratiske agitation, fordi de danske stemmetal måtte være hovedsagen for danske nordslesvigere, og han skrev en artikel om, »hvorfor vi skal interessere os for Nordslesvig«, og i dette »vi« indbefat-

tede han hele Danmark, både bønder, arbejdere og arbejdsgivere. Det var grund nok til at ekskludere Marott, understreger Callesen side 49.

Her står vi for øvrigt over for endnu et eksempel på den overfladiskhed, der forringer værdien af Callesens bog. Sundbo kom i polemik med H. P. Hanssen, og Callesen stiller sig helt på Sundbos side. H. P. Hanssen citerede Sundbo falsk, skriver Callesen side 44, men uden at gengive hverken citatet eller originalen. »Hanssen verfälschte später Sundbo noch grob ...« (side 147). »H. P. Hanssens falsche Zitate« (side 149). M. h. t. H. P. Hanssens motiv mener Callesen, at Sundbo meget vel kan have ret, når han regner med, at »løgner fra Åbenrå« kan have sin årsag deri, at »regeringskøterne fra Åbenrå til København« ville bortlede opmærksomheden fra Marcus Rubins omstridte artikel i Preussischen Jahrbüchern. Det er imidlertid fuldstændig klart, at det er H. P. Hanssen, der har ret, og at Callesen har ladet sig lede på vildspor af sine nationale og internationale fordomme og af Sundbos plumpe polemik.

Diskussionen drejede sig om, hvorvidt Sundbo havde opfordret de søn-

Emil Marott, socialdemokratisk redaktør gennem en menneskealder og folketingsmand fra 1903 til 1920, havde altid betonet den nationale linie ved siden af den

internationale. I genforeningsåret kom det til et brud. Gerd Callesen mener, at Marott burde være ekskluderet allerede i 1912, skønt han dengang ikke gjorde andet end at tage afstand fra, at danske socialdemokrater anbefalede deres landsmænd i Sønderjylland at stemme på tyske socialdemokrater i stedet for på de danske kandidater. Partiet behandlede Marott særdeles langmodigt, da situationen tilspidsede sig i 1920, og han blev først ekskluderet den 30. marts, efter at han havde opfordret til at udskrive nyvalg og derved medvirket til at få styrtet ministeriet Zahle. Marotts nationale stillingtagen i 1920 kostede ham både redaktørstilling og folketingsmandat.

Redaktør J. P. Sundbo, Esbjerg, var Emil Marotts modpol inden for socialdemokratiet. I 1898 talte han ganske vist ved et socialdemokratisk protestmøde mod Køllerpolitikken; det var første gang, socialdemokraterne gik ind i den nationale front, men det skyldtes især, at det denne gang »ikke blot er vore landsmænd, men også vore standsfæller, der ramtes«, idet tyskerne for at ramme danske arbejdsgivere i Sønderjylland udviste sagesløse tjenestefolk, der stammede fra Kongeriget. I 1906 afviste Sundbo de fædrelandske snurrepiberier som socialdemokraterne uvedkommende og gik ind for fælles dansk-tyske socialdemokratiske valgsteder lige nord for grænsen og vendt imod det danske enhedsparti i Sønderjylland. I 1912 agiterede han for, at danske sønderjyder skulle stemme på de tyske socialdemokratiske kandidater. I 1920 kastede han sig ud i afstemningskampen med voldsomme ord og stærk sympati for tyske synspunkter; til gengæld måtte han trække sig tilbage som taler ved genforeningsfesten i Esbjerg, da den ellers ville være blevet aflyst.

derjyske arbejdere til at stemme på en tysk socialdemokrat allerede ved hovedvalget den 12. januar 1912, hvor stemmerne direkte ville gå fra de danske kandidater, eller først ved omvalget i 2. valgkreds (Flensborg-Åbenrå) den 20. januar, hvor den danske kandidat, Peter Grau, ville være ude af billedet. Sundbo påstod, at han kun havde sigtet til omvalget, og Callesen samstemmer, skønt hans mistanke burde være levende, eftersom han selv side 37 har skildret, hvorledes netop Sundbo i 1906 havde protesteret imod, at det danske socialdemokrati efter hårdt pres fra de andre partier i Danmark opgav at holde fælles valgsteder med de tyske socialdemokrater lige nord for grænsen, vendt imod de danske sønderjyder. Sundbo havde dengang afvist de fædrelandske snurrepiberier som et anliggende, der ikke vedkom socialdemokraterne. Hvorfor skulle han nu have ændret standpunkt i 1912. Det havde han heller ikke. Tværtimod gik han endnu videre. Han anbefalede nemlig de danske arbejdere at stemme på de tyske socialdemokratiske kandidater allerede ved hovedvalget, men *alle* danske at gøre det ved omvalget.

Nogle citater vil illustrere linien: »... de nordslesvigske storbønder kender kun arbejderne en dag hvert fjerde år, når der er valg« (27. november 1911). »Hr. Hanssen og den nordslesvigske presse er vist gode repræsentanter for de slesvigske storbønder og for Højre og Venstre. Men hvis ar-

bejderne vil have deres økonomiske kår forbedrede, skal de stemme på socialdemokraternes kandidat« (27. december 1911). Den 3. januar 1912 citerer Sundbo dagbladet »København«s forargelse over, at »redaktør Sundbo har anbefalet arbejderne i Nordslesvig at stemme på en socialdemokrat«, og både den 3. og den 4. januar forsvarer han sine synspunkter uden at gøre opmærksom på, at han kun har tænkt på et eventuelt omvalg. »Hr. Grau sagde, at arbejderne og så mange som muligt af de andre danske kunne stemme på socialdemokraten ved omvalget. Men det gælder jo dog først om at give socialdemokraten så mange stemmer, at han kan komme på omvalg.« (10. januar 1912). »Det er forståeligt, at man ved det første valg søger at trække så mange arbejderstemmer med som muligt. Forståeligt er det, men ikke klogt.« (11. januar 1912).

Det er uden for enhver diskussion, at alle disse henstillinger til arbejderne har relation til hovedvalget. »Men ved omvalg den 22. (valgdagen blev den 20.) januar må *alle* danske for en dag kunne være socialdemokrat ... vi henstiller derfor til de danske i Nordslesvig, at de denne gang *alle som en* stemmer på socialdemokraten Michelsen.« (11. januar 1912).

I. P. Sundbo havde intet personligt udestående med H. P. Hanssen. Tværtimod. De var gamle Askovkammerater, og senere fandt de hinanden igen (se Et tilbageblik, bind I side 159). Når Sundbo fandt det nødvendigt at fornægte sit standpunkt på H. P. Hanssens bekostning, var årsagen en konsekvens af den ændrede situation. Dels havde der været systemskifte i Danmark, dels var socialdemokratiet steget fra 8000 stemmer i 1887, så det i 1909 var blevet det største parti og i 1912 var ved at runde de 100.000 stemmer. Under de omstændigheder må et parti, der er på vej fra det fædrelandsløse stade til en position som bevidst parthaver i fædrelandet og talerør for et bredt udsnit af det danske folk, foretrække at skifte ham i fred. Derfor måtte partiledelsen anse en debat for uønsket, thi ved at af-dække brydningerne kunne den kun skærpe dem. Men hr. Callesen forstår ikke mere af det hele, end at han mener, at et sådant folkeparti burde ekskludere en folketingsmand, fordi han bruger »vi« om det danske folk og heri tillader sig at medregne socialdemokraterne.

Der var den baggrund for en dansk støtte til den socialdemokratiske kandidat ved omvalget, at dennes tyskborgerlige konkurrent var gået ind for en skærpelse af voldspolitikken imod den danske befolkning i Nordslesvig, hvorimod socialdemokratiet gik ind for selvbestemmelsesretten og i den tyske rigsdag ved flere lejligheder havde støttet de danske repræsentanter i Berlin, om end disse havde deres bedste forbindelser hos de tyske frisindede. Men samtidig var der den betænkelighed, at stemmeafgivning på de tyske socialdemokrater kunne blive en vane. Danskerne havde tabt Flensborg til de tyske socialdemokrater. Man var bange for at tabe mere.

Stormester Pio's Morgenbøn.

Det var Louis Pio, der lagde den linie, at de danske socialdemokrater skulle få de danske arbejdere i Sønderjylland til at stemme på de tyske socialdemokrater. Louis Pio gav sig selv titlen stormester, da de tre pionerer Pio, Brix og Geleff i 1871 oprettede en dansk afdeling af Internationale, og året efter, da murerne strejkede for at få arbejdstiden forkortet fra 11 til 10 timer om dagen, stillede han med en plan blandt andet om en arbejdsminister, hvilket inspirerede til den ovenstående karikatur. Men dengang var der langt til en socialdemokratisk ministerpost. Da han 1876 blandede sig i valgkampen i Sønderjylland med et voldsomt angreb på de danske førere og en opfordring til i stedet at støtte de tyske socialdemokrater, var hans aktuelle baggrund nøden i en underklasse, der led under den hårde vinter og den økonomiske krise. Derfor undfangede han ideen om en socialdemokratisk koloni i USA, men forsøget mislykkedes, og for Pio, der dels blev truet, dels købt til selv at tage med derover, blev det noget af en personlig tragedie. En menneskealder senere var situationen totalt forandret. Socialdemokratiske ministerposter var nu inden for rækkevidde, partiet var ved at blive om ikke et folkeparti så dog Danmarks største, og protestholdningen over for fædrelandet kunne ikke fortsætte, men den kunne heller ikke forlades uden interne brydninger, der offentligt kom til udtryk ved valgene i 1906 og 1912.

Gerd Callesen erkender fuldt ud, at det tyske socialdemokrati, selv om det tog afstand fra en tvangsgermanisering, i praksis måtte komme til at virke som en germaniseringsfaktor, bevidst eller ubevidst. Under debatten i den tyske rigsdag i februar 1899 om Køllerpolitikken understregede socialdemokraten Liebknecht, at selvstændighedsbevægelsen i Hannover var blevet undermineret af socialismen, ikke af prøjsernes tvang. Han har vel haft for øje, at udviklingen kunne blive en lignende i Sønderjylland.

Callesen nævner blandt germaniseringstendenserne, at fremhævelsen af de sociale problemer måtte trænge det nationale spørgsmål i baggrunden (side 39), og at SPD (Sozialdemokratische Partei *Deutschlands*) var et »tysk« parti med centrum i Berlin og sit virke i Tyskland, »hvilket uundgåeligt i det lange løb måtte få en stærk indflydelse også på den nationale bekendelse« (side 40). »Eftersom socialdemokraterne var tyske statsborgere og boede i det tyske rige, opfattede de sig selv som tyske, til trods for at mange af dem stammede fra danske familier« (side 77). Side 82 citeres en udtalelse fra den socialdemokratiske fører i Sønderborg i afstemningstiden om, at socialdemokratiet havde overtaget »die Interessenvertretung der Arbeiterschaft, ... und diese lägen nicht in einer Lostrennung Nordschleswigs von Deutschland«. Den store organisationstroskab inden for den socialdemokratiske arbejderbevægelse fik særlige konsekvenser i afstemningstiden i Flensborg, efter at den danske førstemand, Waldemar Sørensen, blev ekskluderet af partiet (side 100), og den påfølgende ventetid før afstemningen blev så lang (trekvarter år), at de dansksindede arbejdere, der var blevet i partiet og nu var orienteringsløse i det nationale spørgsmål, definitivt besluttede sig for at stemme på den tyske republik (side 101).

Her er vi ved det springende punkt. Da selvbestemmelsesretten blev aktuel efter Tysklands nederlag i den første verdenskrig, kunne det danske og det tyske socialdemokrati ikke længere nøjes med en henvisning til, at de i fællesskab fulgte en international linie. En national afgørelse blev nødvendig, og i denne situation reagerede de to partier forskelligt. Det danske parti forholdt sig neutralt, det tyske parti reagerede på tysk. Der ved hjælp det tyske socialdemokrati mere end noget andet tysk parti Tyskland til at høste germaniseringens frugter. Alle de bånd, der under det danske socialdemokratis medvirken var blevet knyttet mellem de danske arbejdere i Sønderjylland og det tyske broderparti og gennem dette til Tyskland, trak nu danske over til en tysk stemmeafgivning. Organisationstroskab, partitroskab, troskab over for det slesvig-holstenske socialdemokratis talsmænd slørede blikket for den kendsgerning, at disse nu pludselig talte tysk-nationalt i stedet for blot socialt. Deres fremhævelse af, at der nu forelå en helt ny situation, hvor revolutionen i Tyskland gjorde det muligt at realisere den nationale befrielse gennem den socialistiske revolution (side 79, sml. side 19), hvis man valgte »den nye tyske re-

Peter Michelsen, Flensborgs førende socialdemokrat, søn af en angelbo, der var dansk veteran fra 1864, og gift med en dame fra Horsens, fik ved valget i 1912 støtte fra kongerigske partifæller, der anbefalede danske arbejdere at foretrække ham for den danske kandidat Peter Grau, Pøl, men i afstemningstiden var hans parole, at arbejderklassen skulle stemme tysk, fordi den ellers ville miste forbindelsen med deres hidtidige klassefæller, den store tyske arbejderbevægelse, de politiske friheder og den store tyske kultur. Peter Michelsen sejrede over Waldemar Sørensen, der blev udelukket af partiet, fordi han gik ind i afstemningskampen på dansk side. Der burde skrives en fremstilling af udviklingen hos disse to, der stod i spidsen for Flensborgs socialdemokrati, medens der endnu lever folk, som har kendt dem begge.

publik« fremfor det »forældede kongerige« (side 75), hvorimod en grænseændring »ville udstøde tusinder af tyske fra den nye tyske republik og gøre dem til undersætter for et dansk kongehus« (side 80), og i hvert fald »for de socialistiske arbejdere ville det ikke være et fremskridt at komme til et monarkistisk og agrarisk Danmark« (side 82), det ville kun skade dem at komme til Danmark (side 79), ja, »det måtte være alle arbejdernes sammenfaldende interesse at blive i den demokratiske tyske republik« (side 100), – alt dette måtte gøre det vanskeligt for en arbejder at afgøre, om han skulle følge sin gamle tilknytning til det danske, når det dog var lettere at nå frem til den totale befrielse, socialt og nationalt, gennem et socialistisk Tyskland end gennem et klasseregeret, monarkistisk Danmark. Den Peter Michelsen, som Sundbo i 1912 anbefalede danske arbejdere at foretrække for de danske kandidater (med Staunings billigelse, fordi Michelsen »i det nationale spørgsmål stod på det danske standpunkt«), den samme Michelsen udnyttede nu sin autoritet til at fremholde, hvad arbejderne ville miste ved en afståelse til Danmark: »die grosse deutsche Kultur, die grosse deutsche Arbeiterbewegung, ihre bisherige Klassengenossen und die politischen Freiheiten« (side 86). Hvem ville overhovedet stemme for Danmark? Ikke de danske bønder, for vel var de danske, men de ville hellere være rige i Tyskland end fattige i Danmark (side 84). »For Danmark ville foruden de ivrige danskere kun fidusmagere og spekulanter

stemme« (side 102). De eneste, der havde interesse i at komme bort fra Tyskland, var de storbønder og kapitalister, der havde beriget sig under krigen, og som måtte frygte, at de under det nye tyske styre måtte tilbagebetale de med urette erhvervede penge (side 84).

Det danske socialdemokrati, der gennem årene havde bidraget til at give det tyske broderparti autoritet i Sønderjylland og til at skabe tillid til det hos de danske arbejdere, måtte nu se i øjnene, at frasen om, at arbejdernes fædreland er der, hvor de har det godt, af de tyske socialdemokrater blev vendt imod Danmark, og man kunne vel have haft nogen grund til at vente, at det danske parti, efter at den nationale afgørelse var sat øverst på dagsordenen, havde løftet sin røst over for al denne tysk-nationale socialistiske forvirring. Men nej. Det danske parti udmærkede sig ved påfaldende tilbageholdenhed. Partiet bad partifællerne i Slesvig-Holsten »sørge for, at ingen tyske stemte for Danmark« (side 74). Af politiske grunde havde partiet ganske vist tiltrådt ønskerne om, at folkeafstemningen også blev gennemført i Flensborg, men man ville ikke betragte det som en lykke, hvis byen kom til Danmark (side 94). Derfor havde partiet kun optaget forbindelse med de lokale organisationer i Nordslesvig uden for Flensborg for at undgå ethvert indtryk af at ville øve indflydelse på »områder, der ikke ganske utvivlsomt var danske« (side 94). Et tysk ønske om en fælles dansk-tysk socialdemokratisk erklæring til støtte for det tyske socialdemokratiske standpunkt måtte det danske parti afvise ud fra den opfattelse, at »det kunne være en opgave for de tyske kammerater at kalde den tyske befolkning frem til afstemning; selv ønskede det at holde sig uden for enhver national agitation, fordi det i fremtiden skulle og måtte forene danske og tyske kammerater i én klasseinteresse i én politisk og faglig organisation« (side 95). Partiet ønskede også i fremtiden at undgå enhver offentlig fremtræden i Sønderjylland forud for afstemningen (side 94). En appel fra 3307 arbejdere i Flensborg om støtte fra de danske kolleger blev af Stauning besvaret med en henvisning til selvbestemmelsesretten; hvis afstemningen, »hvad han håbede«, ville forene Flensborg med Danmark, ville de danske arbejdere bagefter vise deres solidaritet (side 106). Redaktør Sundbo gjorde sig igen bemærket, idet han uden hensyn til afstemningsudfaldet afviste, at Flensborg måtte blive dansk; han ønskede, at landegrænsen skulle følge sproggrænsen i stedet for sindelagsgrænsen (side 174). Dagen før afstemningen i II zone proklamerede det danske parti imidlertid endnu en gang selvbestemmelsesretten, idet den nationale og ikke den historiske ret skulle være afgørende. Dagen efter afstemningen opfordrede Stauning til at respektere resultatet, Marott fastholdt sin ret til at arbejde for at gøre Flensborg til en dansk by, og da han i dette øjemed opfordrede til at udskrive nyvalg og derved bidrog til at styrte ministeriet Zahle, blev han udelukket af partiet (side 109–112).

Underhånden besværede partisekretær Alsing Andersen sig på partiets vegne over, at der var blevet truffet beslutning om, at alle organiserede socialdemokrater skulle stemme tysk, ligesom han beklagede forskellige chikaneforhold (side 95). Adler benægtede stemmeparolen (der ifølge Callesen side 166 formentlig sigtede til en konference 18.–19. maj 1919), og han fremhævede, at der aldrig fra socialdemokratisk side var blevet fremført ufornuftige eller fornærmende påstande om Danmark; man havde kun sammenlignet økonomiske, politiske og sociale forhold i de to lande og derunder bl. a. fremdraget »die Minderwertigkeit der dänischen Justiz« samt »Unterschied zwischen dänischer Wohlfahrtsfrage und deutscher Sozialversorgung«.

Folketingsmand I. P. Nielsen sammenfattede i 1937 (side 33 i Kulturkampens Sønderjyllandshæfte) situationen i afstemningstiden således:

»Det danske socialdemokrati stillede sig i afstemningstiden på det standpunkt, at det ikke ville blande sig i afstemningen. Den sønderjyske befolkning måtte selv frit bestemme sin skæbne uden indblanding ude fra. Dette standpunkt var – trods de angreb, vi har været ude for – det eneste korrekte. De tyske socialistiske partier gik, i petitioner, flyveblade, pres på organisationerne, stærkt ind for, at arbejderne skulle stemme tysk, men opnåede kun en slags mistillid fra arbejderne side«.

Men I. P. Nielsen måtte selv bedst vide, at de tyske socialister fik andet og mere end mistillid ud af deres aktivitet og det danske socialdemokratis passivitet: »Efter den første verdenskrig sendte Stauning I. P. Nielsen til Flensborg for at sondere stemningen i den omstridte by. Første gang var i 1919. I. P. Nielsen anså det for sandsynligt, at halvdelen – måske et flertal – ville stemme for Danmark, idet arbejderbevægelsen var danskorienteret. »Her havde I. P. Nielsen ret,« erklærede den fhv. socialdemokratiske redaktør Hugo Hellwig, hvis danske moder efter 1920 var et trofast medlem af »Den slesvigske Forening«, efter 1945.

Anden gang var i begyndelsen af 1920. Ved sin hjemkomst til København spåede I. P. Nielsen et stort tysk flertal. »Heri havde han også ret«, fortalte Hellwig efter 1945. I 1919–20 havde hovedmassen af den flensborgske arbejderbevægelse nemlig rettet sig efter det rigstyske socialdemokratis partiparole, hvor efter der til trods for den tabte krig skulle være større muligheder for demokrati og fremskridt i Weimar-republikken end i det lille danske monarki.« (Tage Jessen i I. P.-mindebogen, side 121).

Hugo Hellwig har selv formuleret moralen således: »De organiserede arbejdere var så disciplinerede, at de bøjede sig for de trufne beslutninger og stillede deres personlige sindelag i anden række for at følge den givne parole. Dette må særligt fremføres, når der henvises til afstemningsresultaterne i året 1920 som fuldgyldigt udtryk for dansk eller tysk sindelag. ... Afgørelsen for Tysklands fremtid havde ligget hos arbejderne, Flensborg

forblev tysk« (Hellwigs redegørelse til det danske socialdemokrati, aftrykt i Sydslesvigsk Dagbog, bind I, side 367 ff). Videre udvikler Hellwig, at de flensborgske arbejdere allerede i løbet af 1920'erne begyndte at fortryde, og med Hitlers magtovertagelse i 1933 forsvandt i Flensborg enhver følelse af samhørighed med Prøjsen-Tyskland. Åbenrås store tyske agitator fra afstemningstiden, Wilhelm Ewald, gjorde lignende erfaringer i Nordslesvig. Han skrev i den sønderjyske Socialdemokrat den 4. maj 1933, at hvis de tysksindede socialdemokrater i 1919 og 1920 blot havde kunnet forudse nazismens sejr, «så ville vel ikke én være gået i skranken for sit gamle fædreland«. Men da nød Hitler godt af de frugter, afstemningstidens tyske socialdemokratiske agitatorer havde skabt i Flensborg.

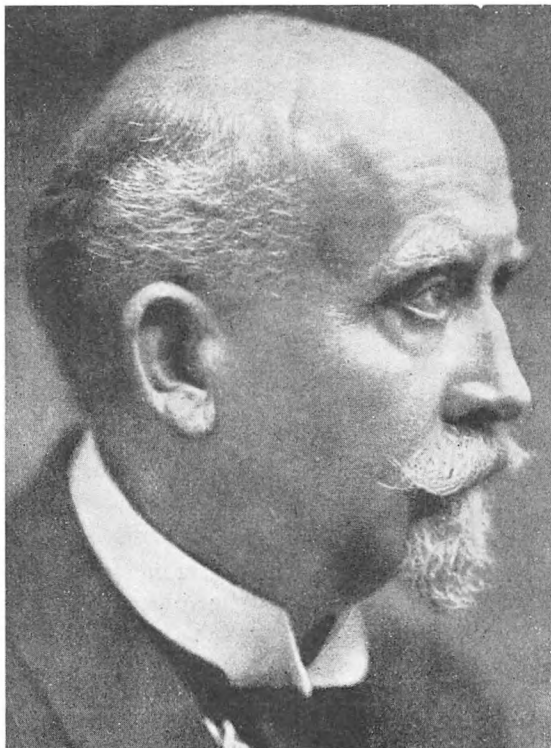
Det må dog erkendes, at de tyske socialdemokrater i højere grad end andre tyske partier stillede sig forstående overfor nødvendigheden af en grænserevision. De var også pisket til det allerede af den grund, at de i 1902 havde vedtaget en resolution, der skulle være deres arbejds- og agitationsgrundlag i Sønderjylland. Heri erkendte de, at den danske befolkning både efter Pragfredens § 5 og efter folkenes selvbestemmelsesret havde krav på at afgøre, om de ville høre til Prøjsen eller Danmark. Gerd Callesen har aftrykt resolutionen i Sønderjysk Månedsskrift 1969, side 39, men har ejendommeligt nok ment at kunne nøjes med et referat af dette aktstykke i sin bog, hvor det dog naturligt må placeres som et af de fundamentale dokumenter. Og referatet (side 32) er ikke korrekt. Han har ikke taget med, at resolutionen tilsiger danskerne i Nordslesvig fuld politisk ligeberettigelse; det var et af de punkter, socialdemokraterne forsynede sig imod, da de fik magt til mere end at vedtage resolutioner. Callesen refererer, at de danske arbejdere skulle vindes »såvidt muligt ved brug af det danske sprog«. Der stod i virkeligheden: »for så vidt det er nødvendigt og muligt«. Endelig refereres det, at de danske kandidater ved omvalg og landdagsvalg kun skulle støttes, hvis de honorerede de nøje definerede betingelser fra SPD. Men Callesen udelader en sætning: »Ved omvalg til rigsdagen og ved landdagsvalg, hvor afgørelsen skal træffes mellem en dansk og en anden borgerlig (dvs. tysk) kandidat, må danskerne nationaloppositionelle stilling ikke være bestemmende for vore partifællers holdning.« Det var med andre ord en socialdemokratisk partiparole, at en dansk arbejder, der ved hovedvalget havde stemt på en tysk socialdemokratisk kandidat, som nu var ude af billedet, ikke ved omvalget måtte stemme på den danske kandidat og hjælpe ham ind i rigsdagen på en tyskborgerlig kandidats bekostning, medmindre den danske kandidat var villig til at opfylde visse socialdemokratiske partibetingelser. Den samme partiparole gjaldt ved landdagsvalget.

Med henblik på afstemningstiden var det naturligvis særlig vigtigt, at de tyske socialdemokrater anerkendte § 5, selv efter at Bismarck havde

ophævet den, og at de erklærede sig villige til at praktisere folkenes selvbestemmelsesret i Nordslesvig. Nogle af de ledende socialdemokrater gjorde det sikkert af idealistisk overbevisning, andre af taktiske grunde. De tyske historikere Hans Ulrich Wehler og Karl Alnor betragter resolutionen som ren taktik, Callesen regner med delvis taktik (side 33 og 56), men mener dog, at det lykkedes de tyske socialdemokrater uden videre vaklen at gennemføre en i det væsentlige konsekvent politik, byggende på selvbestemmelsesretten og vendende sig imod såvel den tyske som den danske nationalisme (side 88 og 134). Lad os sige herom, at måske ånden var redbon, men kødet var skrøbeligt.

Den tyske socialdemokrat, rigsdagsmand Frohme, tog forbehold allerede i 1902: »Hvis vi giver hver nationalitet sin ret, tilbagegiver dem området, vil der ikke blive meget tilbage af Tyskland.« Og da det fjerne resolutionsideal af 1902 efter det tyske nederlag i verdenskrigen rykkede nærmere som en truende realitet, blev de tyske partier, herunder socialdemokratiet, mestre i at finde på argumenter for, at selvbestemmelse i det slesvigske spørgsmål var noget helt andet end det, danskerne forestillede sig. Pragfredens § 5 havde kun lovet afstemning i de nordligste distrikter, slet ikke hele Nordslesvig. Og folkenes selvbestemmelsesret omfattede kun hele folk eller forhenværende stater, ikke brøkdeler heraf. Skulle endelig folkenes selvbestemmelsesret praktiseres i Slesvig, måtte den en bloc omfatte hele det slesvigske folk helt ned til den holstenske grænse, og så var man jo sikker på, at de danske slesvigere ville komme i mindretal, thi skønt de endnu udgjorde flertal i hertugdømmet i 1867, havde det tyske styre dog ikke virket forgæves. Og selv når man anerkendte, at nordslesvigerne særskilt skulle have lov til at stemme, var der endda rigelige muligheder for tyske indvendinger. For eksempel blev det indvendt, at kravet om 20 års ophold i afstemningsområdet forfuskede udfaldet i den grad, at det var i strid med selvbestemmelsesretten og inkluderede kravet om en senere grænserevision. Derimod mente man ikke, at det forfuskede selvbestemmelsesretten, hvis man stillede krav om, at kun områder med $\frac{2}{3}$ dansk stemmeflerhed skulle tilbagegives Danmark, så blot 34 pct. tyske stemmer var nok til at sikre et område for Tyskland. Ligeså mente man det i overensstemmelse med selvbestemmelsesretten, at der skulle levnes lige store mindretal på hver side af grænsen, så grænsens dragning gennem Nordslesvig i virkeligheden skulle afhænge af, hvor mange danske stemmer der blev afgivet i Sydslesvig. Der var ikke anden idé i forslaget, end at det i øjeblikket ville være til tysk fordel (I 1945 ikke!). At redaktør Sundbo støttede tanken, bl. a. for at udelukke Flensborg, kan ikke undre. Gerd Callesen karakteriserer hans standpunkt som udtryk for en særdeles nøgtern og klar opfattelse (side 174).

Lad os præcisere det tyske socialdemokratis linje i denne sag.

Philipp Scheidemann, der 9. november 1918 udråbte den tyske republik fra en balkon i rigsdagsbygningen i Berlin, medens H. P. Hanssen holdt ham i frakkeskøderne for at forhindre ham i at falde ned, var så national en socialdemokrat, at han gik af som ministerpræsident 1919 i protest mod Versailles-traktaten. Alligevel måtte han 1933 flygte for nazisterne og søge sikkerhed i Danmark. Scheidemanns memoirer giver væsentlige oplysninger om det tyske socialdemokratis Nordslesvigpolitik, men de negligeres af Gerd Callesen.

Under forhandlinger med skandinaviske og hollandske socialdemokrater under Stockholmkonferencen 7.–13. juni 1917 svarede den tyske socialdemokratiske delegation med et memorandum, som man ikke bør læse i Callesens korte uddrag med hans kommentarer, men i dets fulde ordlyd, trykt i Scheidemanns memoirer, bind II side 11–18 og med dennes kommentarer, som Callesen mærkeligt nok ikke har taget notits af.

Det pågældende memorandum er et stykke renlivet tysk statsmandskunst. Det taler om fred uden anneksjoner og kontributioner, men en sådan formel – indrømmer Scheidemann i bind II side 7 og 32 – betragtede vi (tyske) socialdemokrater i første række som en beskyttelse for Tyskland. Som modstander af anneksjoner kan partiet kun anerkende grænseændringer på grundlag af gensidig forståelse. Derefter kan Tyskland ikke komme til at afgive noget uden tysk samtykke.

Ved nationernes selvbestemmelsesret sigtes kun til opretholdelse eller genoprettelse af bestemte navngivne stater. Nationale særgrupper, der udgør dele af stater, må henvises til kulturelt selvstyre inden for statens grænser. Det nævnes udtrykkeligt, at bl. a. Nordslesvig og Elsass-Lothringen skal forblive inden for de tyske grænser på de angivne vilkår. Specielt

vedrørende Elsass-Lothringen anføres, at dette område tilkommer Tyskland; statsretsligt og etnografisk er det gammelt tysk område, og 90 pct. af befolkningen er sprogligt og med hensyn til afstamningen af tysk nationalitet. Man tager her altså overhovedet intet hensyn til sindelaget, skønt der ved denne tid måtte skønnes, at 90 pct. af befolkningen ville stemme for at komme bort fra Tyskland (se H. P. Hanssen: Fra Krigstiden, bind II side 39).

Hvorledes man skal vurdere de tyske socialdemokraters vilje til at afslutte venskabelige overenskomster om afgivelse af omstridte områder, fremgår af Scheidemanns oplysning til Stauning i København den 26. april 1917. Scheidemann, der inden afrejsen i en fortrolig samtale med den tyske udenrigsminister havde sikret sig, at den øverste hærledelse ville være indforstået med en vis grænserevision for Elsass-Lothringens vedkommende, hvis det blev nødvendigt for at fremme freden, underrettede Stauning om, at de tyske socialdemokraters afvisning af en tilbagegivelse af dette område ikke betød strikte afvisning af en grænseændring, »ved hvilken – skal vi sige 20 eller 30 landsbyer ved grænsen afstås« (Scheidemann, bind II, side 6).

De tyske socialdemokrater udtalte sig også om Nordslesvig. De kom nemlig med kontraspørgsmål om, hvorledes man stillede sig til de allieredes frigivelse af Irland, Ægypten, Indien, Marokko, Tripolis, Malta, Gibraltar etc., for hvis fredskonferencen ikke giver disse områder frihed, »dann scheiden Elsass-Lothringen und Schleswig ohne weiteres aus« (Scheidemann, bind II, side 10).

Teoretisk stod med andre ord flere muligheder åbne efter det tysk-socialdemokratiske memorandum. Der kunne måske tales om en afståelse af Nordslesvig, men helt afhængig af krigens udfald, af Tysklands forhandlingsvilje over for Danmark og forhandlingsposition over for de allierede. Nordslesvig var reduceret til et led i et tysk magtspil, og der var langt til 1902-resolutionens løfter.

De uafhængige socialdemokrater, det tyske socialdemokratis venstrefløj der skilte sig ud under krigen, var først til at rejse kravet om en afstemning i Nordslesvig, hvor de regnede med afståelse af »den virkelig danske del af Nordslesvig«, fra nord for Tønder til Sundeved, altså en del nordligere end den nuværende grænse (Callesen, side 70). To socialdemokratiske rigsdagsmænd, Hildenbrand og Landsberg, søgte derimod at påvirke H. P. Hanssen til at nøjes med vidtgående kulturelt selvstyre for dog at bevare Nordslesvig for det tyske rige (Callesen, side 73). Det slesvig-holstenske socialdemokrati overvejede en anden løsning, nemlig etableringen af en »Republik Slesvig-Holsten« (Adolf Köster: Der Kampf um Schleswig, side 73). En enkelt af topfigurerne nøjedes ikke med at overveje, nemlig Kiel-redaktøren Eduard Adler, der ellers plejede at være blandt de mest

forstående over for danske ønsker, men denne gang ville gøre et sidste forsøg på at bevare Slesvig-Holsten udelt. Han sendte forslaget til den danske partiledelse i København og forhandlede med danske ledere i Nord-slesvig, begge dele uden resultat (Callesen, side 74 og 159). Da Adler derefter faldt tilbage til den tidligere anerkendelse af selvbestemmelsesretten, ansporede han til at koncentrere den energiske agitation til Åbenrå og Tønder amter, hvorved han håbede ikke alene at kunne redde Tønder og Højer, men også Åbenrå for Tyskland (Callesen, side 171).

Da Adler ikke turde regne med, at almindeligt stemmeflertal var tilstrækkeligt til at opfylde hans tyske ønsker, var han med til at udarbejde Neumünsterresolutionen af 22. april 1919, hvor alle partiets slesvig-holstenske parlamentsmedlemmer (inklusive socialdemokraterne) i en tysk enhedsfront krævede, at kommuner med mindre end $\frac{2}{3}$ dansk flertal skulle regnes som tyske (Callesen side 99 og 166). Hvad Callesen ikke nævner eller ikke har fået fat i, var den yderligere skærpelse, at de $\frac{2}{3}$ skulle beregnes ikke af de afgivne stemmer, men af de stemmeberettigede. I praksis betyder det, at danskerne ved faldende valgdeltagelse skulle præstere stigende andel i de afgivne stemmer; f. eks. skulle de i kommuner med 80 pct. valgdeltagelse mønstre flertal på mere end 83 pct. af de afgivne stemmer for at kvalificere sig til en genforening, medens 17 pct. af stemmerne lagt i den tyske vægtskål var nok til at opveje 83 pct. danske stemmer. Denne karikatur af selvbestemmelsesretten var, hvad der var tilbage af socialdemokraternes smukke program til en løsning af det slesvigske spørgsmål, der så længe havde været det grundlag, på hvilket man med støtte fra det danske parti havde hvervet tilslutning fra danske arbejdere i Sønderjylland.

Når Adler ikke bedre formåede at holde sig fri af den tyske magtpolitik, kan det ikke undre, at mange mindre ånder også faldt for fristelserne. Det var en selvfølge, at alle protesterede imod Clausen-linjen, dvs. skitseringen af den nuværende grænse, og som en given ting regnede med, at en sådan grænse måtte medføre en senere grænserevision i tysk favør (se bl. a. side 75, 86, 87, 90, 97 og 156).

Ofte blev der fremført en argumentation, der helt så bort fra sindelags-tilkendegivelsen – indtil man opdagede, at det var at forære danskerne retten til at gøre forbehold med hensyn til andre faktorer til supplerung af stemmetallene. F. eks. hævdede P. Michelsen, at de tyske socialdemokrater altid kun havde regnet med afståelse af rent dansk sprogområde (side 86). Andre socialdemokrater foreslog grænsen lagt nordligere, enten ved hjælp af princippet om de lige store mindretal på dansk og tysk side af den nye grænse, eller i kraft af kravet om kun at afstå områder, hvor tyskerne talte mindre end en trediedel af stemmerne (side 80, 99, 103 og 165). Efter at mangfoldige advarsler var udstedt mod at stemme dansk,

Det var denne firemandsdelegation fra det slesvig-holstenske socialdemokrati, der i juli 1919 rejste til København for at udvirke en dansk-tysk socialdemokratisk fælleserklæring med advarsel imod at lade økonomiske interesser spille en rolle ved afstemningen. Fra venstre ses Peter Hillbrecht, Eduard Adler, dr. Adolf Köster og Wilhelm Schulz. Det er de to i midten, der har størst interesse. Eduard Adler var impulsivt parat til at imødekomme danske ønsker under fremmedherredømmet, men forsøgte alle muligheder for at fastholde Nordslesvig, da selvbestemmelsesretten blev en realitet. Dr. Adolf Köster var i april 1919 blevet udnævnt til statskommisær i Slesvig-Holsten; det var hans navn, der senere stod under den note af 17. marts 1920, som skulle overbevise den internationale kommission om nødvendigheden af nu at tage vidtgående økonomiske hensyn, der kunne forskyde grænsen i tysk favør.

fordi det stred mod arbejdernes økonomiske og politiske interesser (eks. side 75, 79, 82, 83, 84, 86, 96 og 102), kovenndte partiet og foreslog det danske socialdemokrati at udsende en fællesudtalelse med advarsel imod at lade økonomiske interesser spille en rolle ved afstemningen (side 93). Dette kuriøse forslag fra et marxistisk parti, der dengang ikke mente at kunne opnå mere ved at dyrke den økonomiske egoisme, blev dog ikke accepteret.

Da tidens fylde var inde, tøvede de tyske socialdemokrater imidlertid ikke med at genoptage de materielle argumenter i deres arbejde på at skubbe grænsen så langt mod nord som muligt. Efter at afstemningen i I og II zone var overstået, kom det særlig kraftigt til udtryk i den bekendte regeringsnote af 17. marts 1920 til den internationale kommission. Tyskerne var så tilfredse med den, at de udsendte den i særtryk på fire sprog. Callesen synes mindre begejstret, hvilket fremgår af den ejendommelige disposition, hans bog har fået inden for dette tidsafsnit. Han har et særligt kapitel om »Der Kampf um die Festlegung der Grenze nach den

Abstimmungen 1920« (side 107–118), men det handler alene om de danske forsøg på at opnå »eine Grenzänderung gegen das Abstimmungsergebnis«, og derfor kan han skildre den skønneste enighed mellem de to socialdemokratier, thi begge partier afviste disse forsøg. Derimod har Gerd Callesen intet kapitel om den tyske regerings forsøg på at opnå en ændring i den ventede grænsedragning. Det havde ellers været nok så interessant til belysning af de to socialdemokratiers forhold til det internationale, idet det nemlig var tyske socialdemokrater, der tegnede den tyske rigsregering i denne sag. De socialdemokratiske magthavere i Tyskland bekendte sig nu til »den rent nationale selvbestemmelse«, der i tysk socialdemokratisk udgave kom til at se lidt ejendommeligt ud, som man – hvis man ikke har særtrykket – kan forvise sig om i Franz von Jessens håndbog, bind II, side 352, og man bør ikke forholde sig den oplevelse at granske Kösters note afsnit for afsnit.

Den rent nationale selvbestemmelse fritager nemlig »ikke for nødvendigheden af at give et virkeligt udtryk for den gennem en materiel udformning af forholdene«. For det første må ifølge tysk-socialdemokratiske regeringsanskuelser Slesvigs økonomiske tilknytning til Tyskland anvise »en indskrænkende løsning ved fastsættelsen af grænselinien«. Dernæst må Flensborg have krav på at beholde sit nærmeste opland mod nord. Endvidere må Tønder af hensyn til sit sydlige opland blive ved Tyskland. Der må tages hensyn til byerhverv og landbrug, til veje og jernbanelinier, men fremdeles må der tages geologiske hensyn, så marskens tidevandsområde bliver under Tyskland. Konklusionen bliver, at den tyske regering med socialdemokratisk underskrift må kræve tildelt så meget af I zone, at Tyskland beholder det såkaldte Tiedjeområde, der på højderyggen kommer helt op på højde med Åbenrå. »Ingen historiske erindringer bør plumre den rene tanke om adskillelse efter nationaliteter«, forsikres det i den tyske regeringsnote, men »kun hvis den foretagne løsning sker ud fra rent nationale synspunkter« (notabene med de skitserede begrænsninger i tysk favør) »kan den tyske rigsregering forsvare denne afvigelse fra den slesvig-holstenske folkeviljes historiske krav, hvilken vilje er båret oppe af hele det tyske riges nationale vilje«. Dermed havde det tyske socialdemokrati definitivt og officielt bundet sig til at følge en national linie i stedet for en international og reduceret selvbestemmelsesretten til en tysknational variation over temaet. Men inden det kom så vidt, havde der været forskellige svingninger i kursen.

Oprindelig startede det slesvig-holstenske socialdemokrati med at gå ind i en fælles tysk front – som det jo også under hele krigen havde været med i den tyske front, der støttede fædrelandets krig – og udsendte sammen med de andre tyske partier en opfordring til at slutte op om det tyske fædreland i fuld tillid (Callesen, side 77, og Karl Alnors Handbuch,

bind III, side 176). Partiet opfattede sig selv i grænseområdet som tysk, ikke som binationalt (Callesen, side 99), og da man omsider den 26. oktober 1919 nåede frem til den opfattelse, at partiorganisationen som sådan måtte forholde sig neutral, oprettede man straks en ny tysk-socialdemokratisk organisation, Grenzbund, der suppleret med en hemmelig tillidsmandsorganisation kunne tage sig af det grænsepolitiske arbejde i nært samarbejde med resten af en tysk fællesfront (side 105).

I samarbejdet med de andre partier gik de tyske socialdemokrater langt fra deres gamle idealprogram af 1902. Kravet om selvbestemmelsesret blev i det første fællestyske opråb reduceret til: »Også vi er venner af nationernes selvbestemmelsesret, men det er hævet over enhver tvivl, at det overvældende flertal i det gamle hertugdømme Slesvig aldrig frivilligt vil give afkald på tilhørsforholdet til det tyske fædreland.« (Alnor, bd. III, side 177). Denne formulering viste sig at dække over en afstemning en bloc mellem Kongeåen og Ejderen, hvorved den danske befolkning blev majoriseret (Callesen, side 78). Hvilket ikke forhindrede de tyske socialdemokrater i senere med voldsom harme at vende sig imod det danske forslag om en bloc-afstemning i Nordslesvig. Man skiftede efter behag mellem Up ewig ungedeelt, dvs. det samlede Slesvig-Holsten, og det gamle hertugdømme Slesvig som en blok for sig selv, og endelig de allernordligste distrikter i henhold til § 5 samt Tiedjeområdet og endnu flere løsninger, men sluttelig måtte nederlagets mænd affinde sig med det nuværende Nordslesvig som en realitet og søge at gøre en halv dyd af nødvendigheden.

Det vil næppe være let for andre end Callesen at finde linie og konsekvens i de svingende standpunkter, der kun synes dikteret af, hvad der til enhver tid måtte ventes at give det største udbytte til det tyske fædreland.

Gerd Callesen er strengere over for det danske parti, hvor det indrømmer, at der kan være et og andet at indvende imod afstemningsreglerne, men sagtmodigt tilføjer, at da afstemningen jo skal finde sted på baggrund af over 50 års tvangsgermanisering, kan der være nogenlunde rimelighed i at udelukke de sidst tilvandrede under det tyske styre fra afstemningen (side 92). Callesen selv vurderer denne begrundelse således, at partiet dermed »betænkeligt har nærmet sig en historisk retfærdiggørelse« (side 165). Desværre har Callesen slet ikke fundet plads til at citere de socialdemokrater fra andre skandinaviske lande, der under Bern-konferencen i februar 1919 tog afstand fra de danske socialdemokraters grænseadgangsforståelse med de tyske socialdemokrater, fordi den indebar en belønning af tysk voldspolitik fra 1864, »og socialdemokratiet kunne ikke godkende en opfattelse, der bestod deri, at blot man beholdt det, man på den måde havde taget, tilstrækkeligt længe, og behandlede den indfødte befolkning tilstrækkeligt hårdhændet, så man fik den nationaliseret, så var det med rette disse

stormagters ejendom« (ifølge I. P. Nielsens beretning i Åbenrå Amts Socialdemokrat 22. august 1929, her citeret efter Grænsevagten 1929, side 321).

I det hele taget er det en svaghed hos Gerd Callesen, at hans principielle betragtninger, for så vidt han overhovedet vover sig ind på det område, er meget tyndbenede. Skønt han i det afsluttende kapitel om den socialdemokratiske internationalisme flere gange citerer Stalins afhandling om det nationale spørgsmål (i bogen om Leninismens problemer), kommer han slet ikke ind på det centrale i denne sammenhæng, nemlig Stalins kritik af den socialdemokratiske II Internationale, hvor mange førere gik så vidt, »at de gjorde selvbestemmelsesretten til en ret til kulturel autonomi, dvs. de undertrykte nationers ret til at besidde deres egne kulturinstitutioner, mens hele den politiske magt skulle forblive i den herskende nations hænder. Denne omstændighed førte til, at selvbestemmelsesideen løb fare for at forvandle sig fra et middel i kampen mod annekسیون til et middel til retfærdiggørelse af annekسیون« (dansk udg. side 51). Det var netop denne fare, der var ved at blive aktuel for det tyske socialdemokrati i det slesvigske spørgsmål.

Heller ikke har Callesen bemærket Stalins omtale (dansk udg. side 53) af Karl Marx, der midt i forrige århundrede gik ind for polakkernes og ungarernes nationale bevægelser, fordi det var revolutionære bevægelser vendt imod absolutismen, medens han gik imod tjekkernes og sydslavernes, fordi han betragtede dem som forposter for absolutismen. Hvad Stalin ikke nævner, men som Callesen burde have vidst og have taget med side 15 i omtalen af de hamborgske arbejdere, der i 1863 ville bevæbnes for at kæmpe imod Danmark, er dette, at Karl Marx i 1849 udtalte sig for en energisk krigsførelse mod Danmark, idet Tysklands ret over for Danmark var civilisationens ret over for barbariet, fremskridtets over for stabilitetens (se side 200 i Gerhard Beiers perspektivrige afhandling i Grenzfriedenshefte 1962, som Callesen ikke har anvendt efter dens værdi).

Hvad var tysk og hvad var revolutionær drivkraft i denne argumentation? Og hvad var tysk og hvad var revolutionær drivkraft i den argumentation, det tyske socialdemokrati i afstemningstiden anvendte imod danskheden?

Spørgsmålet afklaredes i nogen grad, efter at den nye grænse var trukket. Fra tysk side stillede man straks med revisionskrav og stræbte efter at få grænsen flyttet mod nord, men det danske og det tyske socialdemokrati indgik i 1921 og 1923 aftaler om forholdene i grænselandet, hvor man også berørte selve grænsen og anerkendte den som »lovligt gældende«. Gerd Callesen omtaler side 127 den storm af protester, der kom fra de borgerlige partier i begge lande, og fremhæver, at det tvang SPD til et delvis tilbagetog, så man måtte henholde sig til, at den nye grænse ikke var ved-

taget (vereinbart), men kun fastsat (festgestellt). Han oplyser imidlertid ikke, at mange socialdemokrater deltog i stormløbet under henvisning til, at man ved grænsedragningen havde forfusket den nationale selvbestemmelsesret ved ikke at opfylde de ønsker, de tyske socialdemokrater havde fremført før afstemningerne i 1920. De fortolkede de nævnte aftaler således, at man havde fraskrevet sig retten til en generobring, men fastholdt kravet om en grænserevision ad anden vej.

Endnu tydeligere bliver det tyske socialdemokratis tyske holdning, når man trækker mindretalsbeskyttelsen ind i billedet. De kønne ord fra afstemningstiden havde så lidt værdi, da de skulle overføres til praksis, at afstemningsgrundlaget viste sig at bestå af urigtige forudsætninger. Vel opfyldte man løftet om at give danskerne i Flensborg en skole, men man respekterede ikke forældrenes ønsker med hensyn til skolegangen; myndighederne sorterede børnene efter deres danske sprogkundskaber, så kun 250 af de tilmeldte 1000 børn slap ind i skolen. Det tyske mindretal i »det forældede kongerige« havde langt bedre kår end det danske mindretal i Weimarrepublikken. Først da Tyskland ved andre grænser fik brug for at kræve beskyttelse af de tyske mindretal, lysnede det omsider syd for grænsen. I 1926 fik det danske mindretal en skoleordning, der dog ikke anerkendte forældrenes fri bestemmelsesret, idet ordningen blev begrænset til kun at omfatte området nærmest ved grænsen, og udnyttelsen af den blev gjort betinget af, at mindst den ene af forældrene var født i det pågældende område eller nord for grænsen. Først i 1928 accepterede Weimartyskland de danske forældres ret til selv at bestemme over deres børns skolegang. Om dette vigtige kapitel har Gerd Callesen ikke et ord.

Derimod har Callesen nogle bemærkninger om avisproblemet, men de er misvisende. Et tysk forslag om en nordslesvigsk lokaludgave af det tysk-socialdemokratiske blad i Flensborg får medgivet hans sympati, fordi det »helt igennem svarede til internationalismen«, men det blev afvist af det danske parti med »nationalstaatlichen Motivationen« (side 134). Gengivelsen af Frede Niensens forklaring (i bogen Fra udmark til forpost, side 136) er bare ikke korrekt. Frede Nielsen siger, at »hvad der er ganske ufarligt for partiet i den store nation, kan rumme visse betænkelige konsekvenser for partiet i den lille stat«. Hans frygt er formuleret med henblik på partiet, ikke på nationalstaten, og argumentationen var i øvrigt ikke kædet til den nævnte lokaludgave, men til »ønsker om et tyskskrevet blad og endogså hist og her kravet om en deling af partiforeningerne i tyske og danske afdelinger«, der jo ville være i strid med partiets centralistiske opbygning.

Det danske mindretals avisproblem var et andet. Da sprogrænse og sindelagsgrænse ikke faldt sammen, var der gammel tradition for, at de sydlige danske havde en tyskskrevet avis, men tyskerne kunne ikke lide

den, og da en militær undtagelsestilstand gav mulighed derfor, blev bladet, Der Schleswiger, forbudt. Forbudet varede fra den 21. november 1923 til den 28. januar 1924, og dermed var bladet knækket. Det genvandt aldrig sin store udbredelse.

Gerd Callesens behandling af spørgsmålet (side 124–125 og 180) er så karakteristisk for hele den løshed, der præger hans bog, at vi skal slutte med en udførligere kommentar til dette eksempel.

Side 180 forklarer Callesen, at Der Schleswiger havde opnået en relativ stor udbredelse »auf Grund extrem niedriger Preise, die angeblich unter dem Herstellungspreis lagen«. Der gives ingen tal for hverken pris eller fremstillingsomkostninger. Der nævnes intet om, at den tyske inflation løb af med alle priser, så det endte med, at et enkelt aviseksemplar i løssalg kostede millioner og den næste dag endnu flere millioner. I hvert fald fra 1922 havde inflationen en sådan fart, at det ikke kan have været en lav pris, der fastholdt Der Schleswigers abonnenter, og Callesen burde have forsynet sin påstand enten med nogle tal eller med en sidehenvielse til sin kilde.

Callesen indrømmer, at Der Schleswigers udbredelse blev stærkt indskrænket – et mildt udtryk, når man faktisk opnåede at slå bladet ihjel – men ser ikke årsagen i forbudet alene; årsagen er ifølge ham »das Verbot und die gleichzeitiger Stabilisierung der deutschen Währung«.

Nu er det afgørende i denne forbindelse socialdemokraternes holdning til spørgsmålet. Callesen nævner side 180, at de tyske slesvigere vel i denne presse så en illoyal konkurrence. Tilsyneladende har denne følelse dog ikke drevet de tyske socialdemokrater til uædle handlinger; en talsmand for dem havde i det mindste tilbagevist mistanker i den retning (side 124) og givet udtryk for, at forbudet var det mest uegnede middel til at bekæmpe den ejder-danske bevægelse med, som det også var blevet sagt i den lokale Volkszeitung (side 125). Men hvad Callesen ikke nævner, er, at Volkszeitung den 20. november 1923 – altså dagen før forbudet – bragte en artikel af den førende Flensborgsocialdemokrat Hans Jensen – bladets tidligere redaktør – der ønskede, at danskerne ved en frivillig overenskomst skulle afstå fra at lade deres aviser benytte det tyske sprog! Ellers kunne man ikke have agtelse for den danske modstander! Det var samme blad og samme redaktør, der 30. marts 1920 krævede den nye grænse lagt nord for Åbenrå, fordi arbejderne i denne by ikke ville til »det socialt tilbagestående Danmark«. Så den manglende agtelse var et gammelt fænomen.

Skønt Callesen kender artiklen og side 125 refererer dens forslag om en dansk-tysk mindretalsoverenskomst – han kalder den et forsøg »zur Versachlichung des Grenzkampfes« – fortier han, at den rummede en stillingtagen til det brændende avisproblem med en lidenskabelig understregning

Otto Wels, formand for SPD, var en af de tyske socialdemokrater, der spillede en rolle, da socialdemokratiets principielle krav om selvbestemmelsesret skulle udmøntes i praksis, men især er hans navn blevet knyttet til den aftale for grænseområdet, han og Stauning fik afsluttet den 25. november 1923, »Das Stauning-Wels-Abkommen«. Wels måtte høre kritik derfor, selv om det lykkedes de socialdemokratiske græserevisionister at finde en for dem passende fortolkning af overenskomsten. Otto Wels fortjener at blive husket for det mod, hvormed han i Krolloperaen i Berlin den 23. marts 1933 trodsede Hitlers krav om en fuldmagtslov: »Vi tyske socialdemokrater binder os i denne historiske stund højtideligt til humanitetens og retfærdighedens, frihedens og socialismens principper. Ingen fuldmagtslov kan give Dem magt til at ødelægge tanker, der er evige og uforgængelige.«

af den vægt, socialdemokraterne lagde på at få Der Schleswiger bragt til standsning, og dermed fritager han sig samtidig for at skulle tage stilling til, hvilket standpunkt der nu bedst ville stemme med internationalistisk tankegang.

Bemærkelsesværdigt er det også, at grænseaftalen mellem det danske og det tyske socialdemokrati af 25. november 1923, der er afsluttet fire dage efter bladforbudet, ikke tager til orde imod det. Nærmest det modsatte, at dømme efter tavsheden i forbindelse med følgende passus: »Partierne bør skærpe kontrollen med anvendelsen af de midler, der af de respektive lande anvendes til såkaldte kulturelle formål, og modsætte sig, at der under dette navn ydes bidrag til chauvinistisk agitation og pressevirksomhed.« Callesen nævner ikke dette afsnit og vurderer – trods den tidsmæssige sammenhæng – ikke konferencens udtalelse i relation til bladforbudet.

Ved denne conference, hvor Stauning og Otto Wels mødtes, havde det været på sin plads at gå imod bladforbudet. Det skete ikke. Alligevel skyder Callesen socialdemokraterne smukt i forgrunden ved skildringen af forbudets ophævelse. Alsing Andersen henvendte sig 16. januar 1924 til Otto Wels, Stauning sendte I. P. Nielsen til Berlin, og kort efter blev forbudet da også ophævet (side 125). Og andet hører man ikke om det. Man får ikke at vide, at det først blev stillet i udsigt, at forbudet kunne ophæves mod en loyalitetserklæring, men da loyalitetserklæringen blev givet,

blev forbudet alligevel ikke ophævet. Man får ikke at vide, at også den tyske gesandt i København rejste til Berlin for at forklare det ubehagelige i et forbud mod en dansk avis i Sydslesvig på et tidspunkt, hvor man i Danmark netop var ved at gennemføre en landsindsamling til fordel for de krigsramte lande, der ikke mindst skulle komme Tyskland til gode; det måtte især genere gesandten, da hans frue var beskæftiget med at appellere til dansk velvilje i forbindelse med en tysk velgørenhedsbasar i København. Og Callesen oplyser heller ikke, at I. P. Nielsen i virkeligheden var modstander af den gamle tradition med et tyskskrevet dansk blad i Sydslesvig; han ønskede kun at støtte et arbejde på modersmålets grund. Derfor giver Callesen ikke et korrekt billede af forholdene omkring bladforbudet, end-sige af de socialdemokratiske reaktioner, som det dog ifølge bogens forord er dens formål at afdække.

Callesen har tilsyneladende ikke opdaget, at de politiske linier ofte med størst klarhed samler sig hos enkelte nøglefigurer, hvis udvikling det derfor kan lønne sig at se nærmere på. For eksempel I. P. Nielsen:

1914 var han dybt skuffet over, at hans socialdemokratiske klassekamp-kammerater rundt om havde stemt for krigsbevillingerne og glemt, at hele verden er deres fædreland.

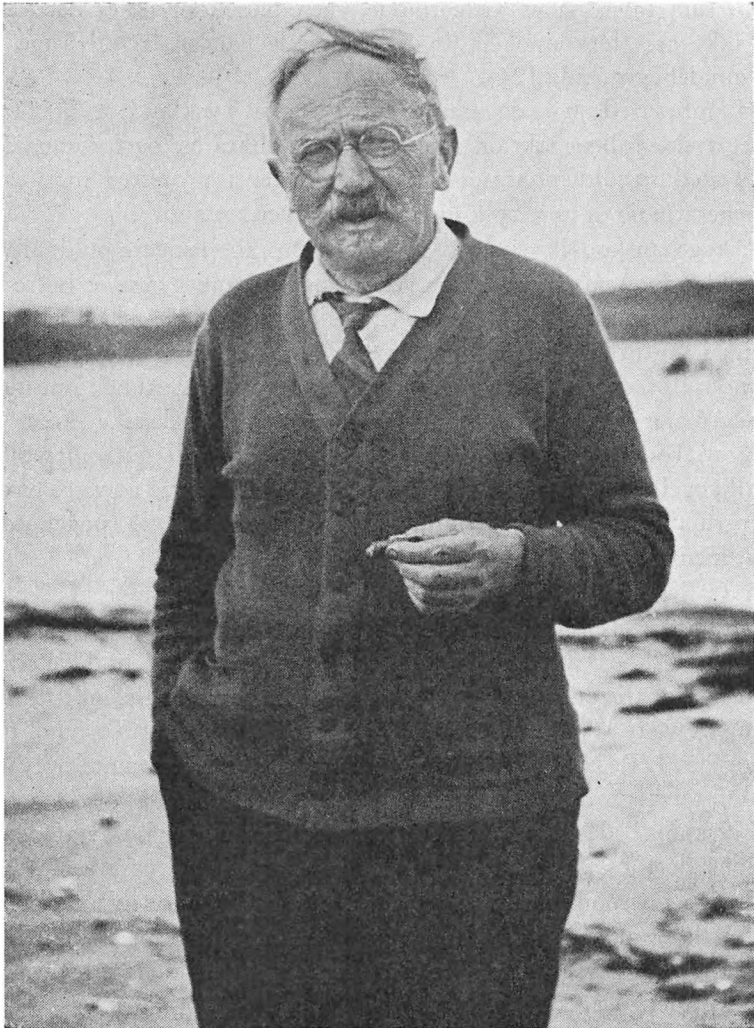
1915 afviste I. P. Nielsen bestemt talen om, at det nationale skulle være grundpillen i socialdemokratiets bygning og det internationale hvælvingen derover; han fastholdt, at nationen og det nationale er uden betydning for arbejderklassens fremskridt; arbejderbevægelsen er ikke alene international, men tillige antinational og må frigøre sig fra alt fædrelanderi og nationalt føleri.

1917 reagerede I. P. over for virkningerne af den allierede blokade og begyndte arbejdet med at skaffe tyske børn til Danmark, thi børnene er i hvert fald ikke skyld i krigen, og »selv om vi ikke kan ophæve Tysklands nød, så kan vi dog ved at række en hjælpende hånd gengive det tyske folk den tro, at det ikke er ganske forladt af gud og mennesker«; i årenes løb fik han i alt 34.557 tyske børn til Danmark.

1918–20 overlod han ubekymret de tyske socialdemokrater at agitere i Sønderjylland med al den autoritet, det danske parti havde været med til at give det, men holdt fast ved, at de danske skulle være neutrale.

1919 rettede han et voldsomt angreb på Versailles-traktaten og opfordrede Internationale til at skride ind.

1920 lod han sig vælge til folketingsmand, hvad han før havde været imod, fordi han under den tidligere valglov kun kunne vælges med radikal støtte, og det stred imod klassekampens krav om en skarp front mod det borgerlige samfund. 1920 var hans nationale standpunkt i øvrigt: »Vi (socialdemokrater) kræver respekt for vort fædreland, men samtidig respekterer vi også andres fædreland.«

Man kan vanskeligt behandle nationale og internationale strømninger alene på et abstrakt plan. Hvorledes de løber sammen hos det enkelte menneske, var folketingsmand I. P. Nielsen et interessant eksempel på.

1922 protesterede han mod det danske hjælpearbejde i Flensborg, der for ham stod som en udnyttelse af den økonomiske nødstilstand: »Vi kan ikke være med til, at vore klassefæller dernede med milde gaver lokkes bort fra det, der er deres inderste overbevisning og får påklistret en national fernis, som de ikke mener et ord med.«

1923 tog han afstand fra den tyskskrevne danske presse og begrænsede sin forståelse til det grænsearbejde, der gøres på modersmålets grund.

1924 reklamerede de tyske socialdemokrater med I. P. – der Kinder-

vater – som taler på et vælgermøde, men han kom ikke; det var nok bedre ikke at efterkomme indbydelsen, sagde han senere til Tage Jessen (I. P.-mindebogen, side 124).

1931 opfordrede han de danske til at forstå Tyskland, hvor nazismen var det tyske folks reaktion mod Versailles-diktatet, og hvor nazisterne mødtes med socialdemokrater og kommunister i protesten mod gennem flere generationer at gøre tysk ungdom til slaver for andre.

1935 tog han konsekvensen af, at nazismen ikke længere holdt sig inden for Tysklands grænser og derfor ikke længere kunne være et indre anliggende, men han tilføjede, at de to nationaliteter stadig måtte tilstræbe et fredeligt naboforhold. En del af det danske arbejde i Sydslesvig mødte nu hans modvilje, selv om det foregik på modersmålets grund; omsider var de tyske regler blevet lempet, så man kunne få rejst danske skoler også i Slesvig og Tønning, hvilket inspirerede ham til at tale om snurrepiberier. Men alligevel udviklede I. P. Nielsen sig efterhånden til at være en national forgrundsfigur i Sønderjylland med nær forbindelse til kongehuset. Det var det menneskelige fællesskab, der bar ham.

Når Callesen slet ikke får øje på de menneskelige sider af den internationale bevægelse, som de f. eks. genspejles i en mand som I. P. Nielsen, kommer han ikke i dybden. I. P. Nielsen begyndte som en af de skrappeste internationalister, men den del af hans internationale indstilling, der viste sig at være stærkest, bundede i et kammeratskab. I Tormod Jørgensens bog om I. P. Nielsen, hvorfra de fleste af de ovennævnte oplysninger er hentet, refereres fra 1938 følgende interessante udtalelse:

»Vi er mange, der i vor ungdom lærte at beundre og holde af det tyske folk uden derfor at bekende os som tilhængere af det tyske kejserdømme, der var den tids politiske ordening. Og jeg kan tilføje for mit vedkommende, at i alle de lande, jeg vandrede igennem, traf jeg kun fremmede mennesker, men i Tyskland traf jeg kammerater, der fik jeg venner, og det blev venskaber, der har holdt gennem hele livet.«

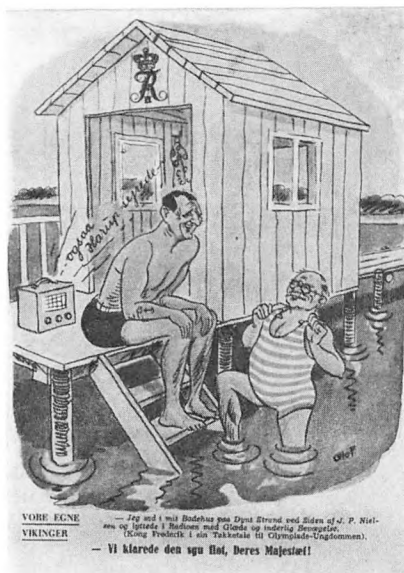
I virkeligheden var I. P. Nielsen mere tyskvenlig, end han var international. Han formåede faktisk ikke at betragte hele verden som sit fædreland. Det var teori. Realiteten var, at han overalt havde mødt fremmede mennesker og kun i Tyskland havde fundet kammeratligt fællesskab. Dette kammeratskab bestemte hans internationale og for en del også hans nationale linie. I kampens hede må en mand som I. P. Nielsen tåle tort og svie, men når hans livsgerning skal gøres op, vil ingen benægte, at han har været sit fædreland en god søn.

En marxist er også et menneske, og selv en marxistisk bevægelse kan ikke skildres uden forståelse for de menneskelige brændpunkter. Det har Callesen ikke begrebet. Hans bog bevæger sig på overfladen. Han formår ikke at se de økonomiske faktorer i politisk sammenhæng, han fatter ikke

I. P. Nielsens venskab med den kongelige familie var kun et ydre tegn på den ændrede holdning han indtog overfor de nationale værdier. I 1937 stillede redaktør Svend Thorsen ham i et interview overfor spørgsmålet: De er vist ikke helt den samme nu, som da De i sin tid kom til Nordslesvig

Og I. P. Nielsens svar lød:

»Nej, det er jeg ikke. Jeg har siden da gennemgået en personlig udvikling. Jeg har i Sønderjylland erkendt, at tilværelsen har forskellige sider, jeg kunne sige kræfter, som jeg i mit tidligere liv ikke havde mødt og derfor ikke taget stilling til, men som jeg nu værdsætter i højeste grad, fordi min sandhedskærlighed byder mig at sige, at de er mægtige og værdifulde faktorer i menneskelivet.«

VOBRE ECNE
VIRKINGER
— Jeg med I vil! Indehav den Digt Strand ved Siden af I. P. Nielsens og Igtede i Bredten med Glæde og Indring. Skrivet.
Tilgik Færdigt I sin Takketale til Olympiade-Engstommen.
— Vi klarer den nye Tid, Deres Majestæt!

betydningen af de menneskelige relationer, hans internationale refleksioner har en primitiv karakter, hans sociale vurderinger bevæger sig på det akademiske plan og savner forankring i dybden, han er for bundet af sin nationale forestillingskreds og for lidt bundet af videnskabens krav til at kunne gengive de faktiske oplysninger med tilstrækkelig nøjagtighed og løfte dem op på et niveau, der kunne have givet behandlingen af det spændende emne langtrækkende værdi.

Man forstår, at Gerd Callesen bevidst har distanceret sig fra almindelig historieskrivning. Side 172–173 har han et udfald mod professor Tage Kaarsteds disputats om Påskekrisen 1920, tilsyneladende uden andet motiv end at præcisere visse principper for historieskrivning. Kaarsteds disputats, er, skriver Callesen, »en yderst traditionel historisk skildring af enkeltpersoners handlinger; han ser dem ikke som udslag af almindelige samfunds- og historiske tendenser und überinterpretiert sie folglich ... En analyse af den socialøkonomiske situation mangler totalt.« Kaarsteds forsøg på at være objektiv bliver til objektivisme, fejlene viser hans afhandlings ideologiske karakter, og han overser – slutter Callesen – næsten fuldkommen påskekrisisens sammenhæng med den almindelige europæiske reaktion over for arbejderklassens fremstød efter verdenskrigen.

Måske dog dr. Callesen havde gjort klogere i at sætte sig lidt under dr. Kaarsteds lærestol.

Bjørn Svensson

De nordslesvigske landbo- og mejeriforeningers forhold til landbrugskammeret i Kiel

I en artikel i Sønderjysk Månedsskrift, nr. 7, 1969, side 215, nævnte konsulent Johs. Jensen, Åbenrå, at landbrugskammeret i Kiel søgte at knytte de danske landboforeninger og mejeriforeninger i Nordslesvig til sig. Her skildres nærmere de problemer, de frie erhvervsorganisationer kom ud for i årene op til århundredeskiftet, hvor landbrugskammeret især søgte at gøre sin indflydelse gældende.

I et jubilæumsskrift, som i 1943 blev udsendt i anledning af 50-året for oprettelse af »Fælleslandboforeningen for Nordslesvig«, giver konsulent Hans Hansen, Åbenrå, en udmærket oversigt over de nordslesvigske landboforeningers organisation. Han skriver blandt andet:

»Her i Sønderjylland begyndte den første landboforening sit arbejde i 1846. Det var foreningen med det vidtfavnende navn »Den nordslesvigske landboforening«, som blev oprettet i Haderslev vesteramt, hvor der i disse år var stærke åndelige og nationale brydninger. Det er heller ikke nogen tilfældighed, at foreningen blev oprettet i samme egn, hvor den første danske folkehøjskole slog rod i 1844 i Røding.

I 1852 oprettes den næste landboforening under navnet »Den melleslesvigske landboforening« – også et vidtfavnende navn. Den søgte sine medlemmer særlig i Åbenrå og Sønderborg amter. Fra begyndelsen var den delt i tre afdelinger, henholdsvis Åbenrå amt, Sundeved og Als med hver sin formand.

Denne forening opløstes ret hurtigt og formerede sig til tre: Den alsiske afdeling blev i 1855 til »Den alsiske landboforening«. I 1862 gjorde den sundevedske afdeling sig selvstændig under navnet »Den sundevedske landboforening«, og derefter tog moderforeningen navneforandring til »Åbenrå amts landboforening«.

I Tønder amt oprettedes i 1854 »Det blandede distrikts landboforening«. Haderslev østeramts landmænd var ikke tilfredse med, at amtets land-

boforening havde sæde i vesteramtet, og i 1861 oprettedes »Haderslev amts landboforening«. Navnet var ikke særlig hensynsfuldt over for den gamle moderforening, der dækkede den vestlige del af amtet.

Umiddelbart efter grænseflytningen i 1864 oprettedes i 1866 »Flensborg og omegns landboforening«.

I 1880 skete der en deling af den alsiske landboforening, idet man på Nordals opretter »Als Nørreherreds landboforening«.

Disse landboforeninger, som alle var oprettet af danske foregangsmænd, og hvis medlemmer hovedsagelig var dansksindede, var ikke velsete af de tyske myndigheder.

Om dette forhold skriver konsulent Hans Hansen i et jubilæumsskrift udgivet i anledning af 50-året for oprettelsen af »Foreningen af jyske landboforeninger«: Landboforeningernes forhold til de tyske myndigheder har helt siden 1870'ernes begyndelse aldrig nået ud over det, man mellem staterne betegner som korrekt. Til tider har forholdet været så køligt, at foreningerne nærmest kun var tålte, fordi landets love ikke gjorde det muligt at få dem aflivet på en nogenlunde ordentlig måde.

I 1874 nægtede myndighederne at give tilladelse til den sædvanlige bortlodning ved dyrskuerne, og man forlangte, at der skulle være hejst tysk flag på dyrskuepladsen. Trods henvendelser til ministeriet lykkedes det ikke at få forbudet mod bortlodningen ophævet. Begrundelsen for dets opretholdelse var, at der havde fundet politiske demonstrationer sted ved det foregående års dyrskue.

Det udstedte påbud om flagning måtte efterkommes. At flaget blev anbragt på et så lidt iøjnefaldende sted som muligt, var en selvfølge.

Men disse stiklerier fra myndighedernes side affødte ikke blide følelser i landboforeningerne. I de følgende år var der jævnlig mellemværender mellem foreningerne og politiet. Enten sang man sange, som politiet mente var ophidsende, eller en taler kom ved festmiddagen til at nævne landrådets navn i forbindelse med natvægterens. Straks blev det forbudt at holde flere taler, men de tilstedeværende nøjedes så med stumme nik over bordene, når man ville skåle med en nabo eller genbo ved festen.

Allerede i 1876 begyndte myndighederne at lade politiet være til stede ved landboforeningsmøderne. Efter dyrskuet i Haderslev samme år foretoges der husundersøgelser hos landboforeningens bestyrelsesmedlemmer. Foreningen blev erklæret for »lukket«, og hvert bestyrelsesmedlem fik en bøde på 30 mark. Denne dom blev dog ophævet ved retten i Flensborg.

Nogle festligheder og udflugter i forbindelse med fællesdyrskuet i Flensborg i 1885 gav anledning til, at der på en og samme dag blev foretaget husundersøgelser hos samtlige nordslesvigske landboforeningers bestyrelsesmedlemmer, og foreningernes protokoller samt andre papirer blev beslaglagt. Talrige forhør og retsforhandlinger endte dog med frifindelse.

Men det varede over et halvt år, før protokollerne blev leveret tilbage til foreningerne.

I Slesvig-Holsten havde man tidligere forsøgt at oprette landboforeninger. Dr. Thyge Thyssen skriver således i »Bauern und Standesvertretunge. Werden und Wirken des Bauerntums in Schleswig-Holstein seit der Agrarreform«, 1958, at kong Christian VI i 1738 oprettede et »økonomisk kollegium« i Bredsted, og i 1762 oprettede provst Lüders et »Ackerøkonomi« i Lyksborg. Mere på linie med de danske landboforeninger stifter landmænd i 1812 »Patriotisk selskab for Slesvig-Holsten og Lauenborg«, og i 1828 oprettes to landboforeninger i den tysktalende del af Slesvig og i Holsten.

Efter grænsedragningen i 1864 oprettede tysksindede landmænd i Nordslesvig flere landboforeninger, således i 1865 »Landwirtschaftliche Verein für Nordschleswig«. I 1866 dannes der tyske landboforeninger i kredsene Åbenrå og Tønder og senere i Sønderborg og Løgumkloster.

De tyske landboforeninger kom dog aldrig til at betyde noget særligt for det nordslesvigske landbrugs udvikling. Dertil havde de for få medlemmer, og lederne kunne i almen menneskelig udvikling næppe stå mål med lederne af de danske landboforeninger. Ikke desto mindre kom de i midten af 90'erne til at spille en vis rolle.

I Prøjsen kunne der i følge lov af 30. juni 1894 om faglige organisationer i landbrugserhvervet efter kongelig anordning oprettes landbrugskamre, der i reglen skulle omfatte en provins. Landbrugskamrene skulle varetage landbrugets og skovbrugets samlede interesser, fremme landbrugets organisationer, de tekniske fremskridt og kredittens bedst mulige ordning. For så vidt kammerets samlede udgifter ikke dækkedes af statstilskuddet og andre indtægter, var der i loven sikret ret til at opkræve et »kammerbidrag« af ejere og brugere af jord.

En kommission havde i 1894 besluttet at oprette »Landbrugskammeret for Slesvig-Holsten«, til hvis ledelse var valgt 80 medlemmer i provinsens 20 kredse (amter). Grev Chr. Rantzau-Rastorff, medlem af Herrehuset, var formand for bestyrelsen, der bestod af 7 medlemmer.

Landbrugskammeret begyndte sin virksomhed den 20. marts 1896 og udsendte en opfordring til provinsens landboforeninger om at slutte sig sammen under kammeret.

For at blive medlem skulle foreningerne

1. anerkende de af landbrugskammeret foreslåede statutter,
2. fremme dannelsen af kreds- eller distriktsforeninger,
3. tilskynde andels- og fællesforeninger at slutte sig til kammeret.

I anledning af denne henvendelse indbød bestyrelsen for »Fælleslandboforeningen for Nordslesvig« til møde i Flensborg den 10. oktober 1896, hvortil også enkelte formænd for de lokale landboforeninger var mødt. I

følge »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende«, nr. 42, blev spørgsmålet forelagt af formanden for den sundevedske landboforening C. P. Wolff, Gammelgab, der repræsenterede Sønderborg kreds i landbrugskammeret. Under mødet enedes man snart om, at der burde foretages en tilnærmelse til landbrugskammeret, og derpå skulle de lokale landboforeninger indsende deres statutter.

Da denne beslutning blev kendt af de lokale landboforeningers bestyrelser, mødte den stærk modstand hos flere af disse.

Fælleslandboforeningens bestyrelse så sig derfor nødsaget til at indkalde til et overordentligt delegeretmøde, som holdtes i Flensborg den 28. oktober. Her blev bestyrelsens forslag fra mødet den 10. oktober godkendt, og der blev udformet en henvendelse til landbrugskammeret, som kunne benyttes ved indsendelse af de lokale landboforeningers statutter.

I henvendelsen hedder det: »På N. N. kredsens vegne tillader vi os at anbefale indførelsen af de såkaldte »Kreisvorstände« som stedlige organer for forbindelsen mellem landbrugskammeret og det herværende landbrug for at samtlige herværende anerkendte stedlige foreninger måtte blive delagtige i at vælge det af landbrugskammeret fastsatte antal medlemmer. Vi nærer det håb, at den ærede bestyrelse vil se sig i stand til at efterkomme dette vort andragende for derved at give os lejlighed til at medvirke til landbrugets fremme i forening med landbrugskammeret.«

I tilslutning til denne meget opstyltede henvendelse skriver redaktør Wulff i Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende: »Man kan forhåbentlig kun være tilfreds med det udfald, forhandlingen om dette vigtige spørgsmål har fået. Det vil være at håbe, at landbrugskammerets fremtidige stilling til de nordslesvigske landboforeninger vil blive en sådan, at selve landbruget i Nordslesvig må kunne spore gavn deraf.«

Og hvordan gik det så?

I jubilæumsskriftet gengiver konsulent H. Hansen efter landboforeningernes protokoller, hvor sådanne forefindes, en oversigt over hvilke beslutninger der blev taget. Oversigten indledes med gengivelsen af et svar, som den nordslesvigske landboforening har modtaget fra landbrugskammeret: »Landbrugskammerets bestyrelse har anerkendt den nordslesvigske landboforenings tilslutning til landbrugskammeret. Andragendet om at danne en kredsbestyrelse for Haderslev kreds er derimod blevet afvist, og »Landwirtschaftliche Verein für das nördliche Schleswig« har fået tillagt egenskab af kredsforening. Denne forening har desuden fået ret til efter eget skøn at optage medlemmer fra de øvrige landboforeninger i Haderslev kreds med rådgivende stemme. Vi beder ærbødigst foreningens bestyrelse om at etablere forbindelsen med landbrugskammeret gennem »Verein für das nördliche Schleswig«. Det forudsættes som en selvfølge, at man derved benytter det tyske sprog.« Den nordslesvigske landboforening be-

sluttede efter disse vilkår straks at trække ansøgningen om anerkendelse tilbage.

Landboforeningen for Flensborg og omegn har på deres ansøgning om optagelse i landbrugskammeret sandsynligvis fået et lignende svar, og derfor også trukket ansøgningen tilbage. Der var dog tale om at lade tre mænd af bestyrelsen melde sig ind i Kreisvereinigung for at få en vis forbindelse. Om det blev gennemført vides ikke.

Den sundevedske, den alsiske, Als Nørreherreds landboforeninger og de to små landboforeninger i Lysabild sogn mener konsulent Hansen fik tilslutning til landbrugskammeret på et meget spinkelt grundlag.

På en generalforsamling i Åbenrå amts landboforening i oktober 1896 drøftedes spørgsmålet om tilslutning, men efter de meddelelser, foreningen senere fik fra landbrugskammeret, var der ingen stemning for at underkaste sig de stillede betingelser.

Haderslev amts landboforenings protokol indeholder yderst lidt om forholdet til landbrugskammeret, men så vidt man kan skønne, var der heller ikke her stemning for tilslutning.

Det blandede distrikts landboforenings bestyrelse foreslog ved et foreningsmøde i Bredebro den 20. februar 1897 ikke at gå ind på de stillede betingelser fra landbrugskammeret, hvad forsamlingen enstemmigt accepterede.

Det var altså et meget magert resultat, landbrugskammeret opnåede. Foreningerne gav hellere afkald på at få andel i de betydelige kammermidler, som medlemmerne efter loven var med til at betale, end at gå ind under den tyske Kreisvereinigung, hvor kun det tyske sprog var tilladt. I øvrigt kunne man heller ikke godtage § 4 i landbrugskammerets forretningsorden, hvori der stod: »De tilsluttede foreninger må stå på tysk-nationalt grundlag, men må ikke drive politik«, og det var ikke underligt, at danske bønder i Nordslesvig ikke betragtede landbrugskammeret med velvilje.

Også inden for mejeriforeningerne i Nordslesvig gav spørgsmålet om tilslutning til den af landbrugskammerets mejeriudvalg oprettede »Bezirks-Meierei-Verband für Nordschleswig« anledning til overvejelser.

Der var i midten af 90'erne tre mejeriforeninger i Nordslesvig. Den ældste – og tilmed også landets først oprettede mejeriforening – blev stiftet den 9. januar 1889 under navnet: »Mejeriforeningen for Als og Sundeved«. Efter denne forenings protokol og efter enkelte mindre meddelelser i dagbladene og i Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende, har der også været en Forening med navnet »Den mellemslesvigske mejeriforening«, der antagelig har hørt sammen med den mellemslesvigske landboforening og har omfattet nogle mejerier i Åbenrå amt. Det har ikke været muligt for mig at finde frem til mere konkrete oplysninger om denne forening, men

dens formand, købmand Lorenz Hansen i Åbenrå, har i 1897 været indbudt til møde sammen med repræsentanter for Mejeriforeningen for Als og Sundeved og den i 1893 oprettede Mejeriforening for Nordslesvig, der dengang kun omfattede mejerier i Haderslev amt.

Disse tre mejeriforeninger har sandsynligvis alle i slutningen af 1897 fået en opfordring fra landbrugskammeret i Kiel om at foranledige, at deres medlemmer – mejerierne – indmeldte sig i ovennævnte Bezirks-Meierei-Verband. I henhold til protokollen for Mejeriforeningen for Als og Sundeved har foreningens bestyrelse den 18. september 1897 på et møde drøftet denne henvendelse fra landbrugskammeret og vedtaget at henvende sig til de to andre mejeriforeningers bestyrelse. Efter forhandling med formanden for mejeriforeningen for Nordslesvig, gårdejer Chr. Schulz, Nordhøjgård, enedes man om, at repræsentanter for de tre foreninger skulle mødes i Åbenrå den 27. september. For foreningen i Haderslev amt mødte gårdejer Jørgen Schmidt, Glasergård, Bevtoft, og mejeribestyrer Deichmann, Åstrup. Foreningen i Sønderborg havde fået bestyrelsen suppleret med gårdejer Jørgen Jensen, Saxgård. Da gårdejer C. P. Wolff, Gammelgab, var formand for den tyske distriktsmejeriforening, frabad han sig valg, og i hans sted udpegede bestyrelsen gårdejer P. Skov, Himmark. Repræsentationen for foreningen i Åbenrå kendes ikke, men den har nok været repræsenteret af formanden, købmand Lorenz Hansen. Der findes ingen steder noget referat fra dette møde, men der henvises til det i de to førstnævnte foreningers protokoller.

Bestyrelsen for Mejeriforeningen for Als og Sundeved indbød derefter medlemmerne til møde den 22. oktober 1897, hvor dr. v. Marees fra landbrugskammerets malkeriudvalg i et længere foredrag gjorde rede for den påtænkte opbygning af organisationsforholdene for mejeribrugene i Slesvig-Holsten med fire distriktsmejeriforeninger: Nordslesvig, Sydslesvig, Østslesvig og Vestholsten, der alle skulle være tilknyttet landbrugskammeret.

De enkelte mejerier kunne indmelde sig som medlemmer, men måske kunne der træffes en ordening i Nordslesvig med de tre foreninger om dette medlemskab. Medlemsbidraget ville blive 5–6 penning pr. ko, og mejeriernes stemmeafgivning skulle ske i forhold til medlemsbidraget. Landbrugskammeret ville ansætte en konsulent for hvert distrikt, og foreningerne forestå ledelsen og ordningen af udstillinger og møder.

Der fulgte flere møder, navnlig i Sønderborg; i en artikel ved nytårstid 1897 skriver redaktør C. Wulff: »Landbrugskammeret har ikke afmærket året på en sådan måde, at det trænger sig frem i erindringen. Vore landboforeningers stilling over for kammeret er ikke ganske klar, og dets nyttevirkning for vort hjemlige landbrug er i virkeligheden ret ubetydelig.

I forbindelse hermed må nævnes den i afvigte efterår organiserede di-

strikts-mejeriforening, en indretning udgået fra landbrugskammerets mælkeriudvalg. Denne vakte en vis røre i mejerikredse, idet meningerne om trangen til og nytten af en slig organisation var meget delte. Som bekendt sluttede de to af vore nordslesvigske mejeriforeninger: Den mellemslesvigske og Mejeriforeningen for Als og Sundeved sig til distriktsforeningen, hvorimod den nordslesvigske i Haderslev foreløbig tog afstand.« Det er muligt, at redaktør Wulff har ret i, at de to mejeriforeninger har sluttet sig til Bezirks-Meierei-Verband, men der findes ikke nogen direkte oplysning om dette vigtige spørgsmål i Sønderborg-foreningens protokol. Ganske vist holdes der møder den 19. november 1897 og den 6. januar 1898 om statuforandringer uden at der forefindes andre referater. Der findes heller ikke protokoller om »En opløsning af Mejeriforeningen for Als og Sundeved«, som vel nok faktisk har fundet sted. Delte meninger inden for bestyrelsen og medlemsmejerierne har måske været anledningen hertil. Men så meget skal her slås fast, at denne vort lands første mejeriforening fra sin oprettelse i 1889 og til 1897 havde udført en pionergering til gavn for det nordslesvigske mejeribrug, som det er værd at mindes.

Inden for Mejeriforeningen for Nordslesvig i Haderslev amt, tog man mere roligt på spørgsmålet om tilslutning til den af landbrugskammeret stiftede Mejeriforening for Nordslesvig, og udover at et par udvalgsmedlemmer deltog i fællesmødet i Åbenrå den 27. september 1897, havde bestyrelsen kun drøftet spørgsmålet på et møde den 23. januar 1899. På generalforsamlingen den 15. marts samme år vedtoges enstemmigt, at man ville slutte sig til den tyske mejeriforening.

Når en del mejerier i Haderslev amt efter 1900 alligevel meldte sig ind i Bezirks-Meierei-Verband, skyldes det, at de som »frie andelsmejerier« fik status som »juridiske personer«, hvad indebar regnskabsmæssige fordele, og yderligere fik de ret til at deltage i de store smørudstillinger, som hvert år afholdtes i forbindelse med »Deutsches Landwirtschafts Gesellschaft«s landbrugsudstillinger i en af Tysklands storbyer, og hvorfra mange nordslesvigske mejeribestyrere år efter år har hentet mange præmier hjem.

I 1906 oprettedes »Mejeristforeningen for Nordslesvig«. Sammen med Mejeriforeningen for Nordslesvig afholdtes 1907 og de følgende år en smørudstilling i Åbenrå, »Den sønderjyske mejeriudstilling«. I årene op til 1914 skiftede disse udstillinger karakter og blev mere omfattende.

De to foreningers samarbejde var godt, mens det kneb noget med samarbejdet mellem dem og den tyske mejeriforening. Ofte var det sproget, som jo skulle være tysk i den tyske forening, der var anstødsstenen. I andre tilfælde var det valgene til bestyrelsen eller udvalgene, hvor danske og tyske kom til at stå over for hinanden. Der var således en vis spænding i mejerikredsene og da særlig i Sønderborg amt, hvor bestyrelsen for smør-eksportforeningen i Sønderborg den 8. marts 1910 indbød til et møde på

»Coloseum«, hvor 29 mejerier vedtog følgende henvendelse til Mejeriforeningen for Nordslesvig:

»Vi undertegnede repræsentanter for mejerierne på Als og Sundeved tilkendegiver ved vor underskrift, at vi efter nærmere fastsatte bestemmelser ønsker at tiltræde Mejeriforeningen for Nordslesvig.«

To dage senere behandlede spørgsmålet på mejeriforeningens generalforsamling i Vojens, hvor man vedtog med glæde at imødekomme henvendelsen. Samtidig med disse møder blev der afholdt en fælles smørudstilling for Nordslesvig i Åbenrå. Bestyrelserne havde indbudt den kendte professor Weigmann fra Kiel og konsulent Hegelund fra Ladelund til at tale om henholdsvis pasteurisering og mælkenes behandling. Kort før mødets afholdelse forbød landbrugskammerets formand, grev Rantzau, professor Weigmann som tjenestemand i landbrugskammeret at tale sammen med en foredragsholder fra Danmark, der denne jo sikkert ville bruge det danske sprog.

Dette forbud vakte berettiget harme overalt i Nordslesvig, og da greven få dage senere i provinslanddagen fremkom med en udtalelse om, at man i Nordslesvig begyndte at blande politik i de økonomiske sammenslutninger, var dette i høj grad med til at fremme den påtænkte tilslutning til Mejeriforeningen for Nordslesvig.

Der blev fra denne forening udsendt indbydelse til alle nordslesvigske mejerier om at give møde i Tinglev den 17. marts for at tage stilling til landbrugskammerets formands udtalelse i provinslanddagen.

Der blev fra mange sider protesteret mod de fremsatte beskyldninger, og det viste sig ved mødets afslutning, at der var god stemning for at slutte sig til Mejeriforeningen for Nordslesvig. 19 mejerier var villige til straks at tiltræde foreningen, og 21 gav tilslutning med forbehold. Der nedsattes et udvalg til at omredigere de vedtægter, som skulle sendes ud til alle nordslesvigske mejerier sammen med en indbydelse til en stiftende generalforsamling for den udvidede Mejeriforening for Nordslesvig.

Man må sige, at der blev »smedet, mens jernet var varmt«.

Den 7. april mødte en stor forsamling for landsdelens mejerier til møde i Tinglev, hvor gårdejer Peter Grau, Pøl, gjorde rede for mejeriernes stilling til landbrugskammeret og foreslog følgende udtalelse til vedtagelse:

»Deltagerne i mejerimødet den 7. april i Tinglev erkender, at de forskellige måder, på hvilke landbrugskammerets formand, grev Rantzau-Rastorff, i den senere tid har håndhævet § 1 i landbrugskammerets forretningsorden, ikke byder garanti for de nordslesvigske mejerier til et fremtidigt uhindret og nyttebringende samarbejde under

landbrugskammeret og mejeriforbundet. De foretrækker derfor selv at oprette en centralorganisation uafhængig af landbrugskammeret.«

Forsamlingen gav uden diskussion sin tilslutning til udtalelsen, og man gennemgik derefter de omredigerede vedtægter, som godkendtes.

Derefter blev der valgt medlemmer til den udvidede mejeriforenings bestyrelse.

Formand blev gårdejer P. M. Schmidt, Københoved, der i en kort programtale udtalte håbet om, at den udvidede forening måtte være med til at højne det nordslesvigske mejeribrug.

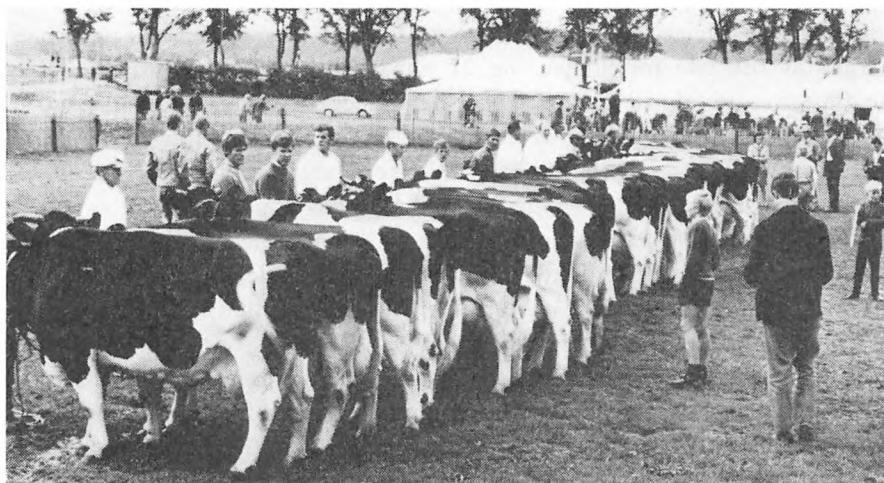
Foruden de ved udvidelsen indtegnede mejerier, sluttede et betydeligt antal sig til i den efterfølgende tid, så foreningens medlemsantal steg fra 38 til ca. 90. Mejerierne i Sønderborg amt indmeldte sig fuldtalligt, medens der i de sydlige egne i Åbenrå og Tønder amter var nogen tilbageholdenhed som følge af mejeriforeningens stilling til landbrugskammeret.

Men Mejeriforeningen for Nordslesvig kom nu alligevel til helt at svare til det navn, man havde givet foreningen, da den blev oprettet i 1893.

Foreningen fik med udvidelsen betydelig større slagkraft i det udvidede virkeområde.

Dens økonomiske forhold blev betydelig forbedret, så den kunne tage større opgaver op. Blandt disse var ansættelsen af en længe ønsket konsulent, og indtil krigens udbrud i 1914 oplevede det nordslesvigske mejeribrug støttet af mejeriforeningen en opgangstid, som kom det samlede nordslesvigske landbrug til gode, og derved også var med til at yde et bidrag til den nationale fremgang, som kendetegnede hele landsdelen i tiden op mod den første verdenskrig.

Johs. Jensen

Køer på det sønderjyske Fællesdyrskue 1970.

Udviklingen i sønderjysk landbrug 1920-70

Formanden for Fælleslandboforeningen for Nordslesvig, gård-ejer Erik Boesen, Stubbum, gør landmandsstatus i genforenings-året.

Selv om »Sønderjysk Fælles-dyrskue 1970«, der afholdtes i Åbenrå i da-gene 17. og 18. juli, ikke i egentlig forstand var et jubilæumsskue, var det det eneste dyrskue, der i 50-året for genforeningen afholdtes i Sønder-jylland.

I den anledning har dyrskueledelsen ønsket, at man i dyrskuedagene be-nyttede den givne lejlighed til – samtidig med fremstillingen af vore bed-ste avls- og brugsdyr inden for de forskellige racer – også at markere lidt af den udvikling, der er sket på andre felter i landbruget og i de dertil knyttede forædlingsvirksomheder, først og fremmest mejerier og slagte-rier. Institutioner som »Det danske Hedeselskab« og »Statens Jordlovs-udvalg« har i årene siden genforeningen også i høj grad andel i de resul-tater, som i dag kan opvises på landbrugsfronten.

I den på skuet arrangerede udstilling »Sønderjysk landbrug 1920–70« blev der på et beskedent grundlag fortalt lidt om, hvad der landbrugsmæs-sigt er sket i de forløbne 50 år under Dannebrog. De vigtigste kendsger-ninger herom er fastholdt i en pjece, som var fremlagt på udstillingen.

Som ofte før sagt var det Nordslesvig, der i 1920 genforenedes med moderlandet, ikke midst på landbrugsområdet en tilbagestående landsdel, forarmet og delvis affolket for sin bedste ungdom, dels ved udvandring i tiden efter 1864 og frem mod første verdenskrig, og dels også senere ved deltagelsen i dette opgør. Mange af de unge landmænd, der vendte hjem fra felten i 1918, havde forud for krigens udbrud i 1914 tre års tjeneste-tid i den tyske hær og stod derfor uden ret meget kendskab til, hvad der var sket i det mere intensive danske landbrug, som ikke var direkte berørt af krigen og allerede fra 1880'erne inde i en betydelig ekspansion.

Landbruget var dengang på alle områder langt tilbage hernede – i dag har vi lov til at sige, at det er på niveau med udviklingen i »det gamle land. I statusåret 1970 bød der sig en lejlighed til at gøre opmærksom her-på – lad mig straks sige, at udstillingen »Sønderjysk landbrug 1920–70« ikke på nogen måde er et forsøg på at holde liv i en form for lokalpatrio-tisme – som før sagt, nu er der et sønderjysk landbrug på alle felter i paritet med det øvrige danske landbrug, og fremtidig vil der formentlig ikke være anledning til at gentage eksperimentet.

Nogle få summariske tal fra pjecen vil i det følgende antyde lidt om udgangspunktet i 1920 og stedet nu.

Dyrskuerne kræver en stor arbejdsindsats, ikke kun fra de voksnes side. Også børnene...

I 1920 udgjorde grovfoderarealerne (arealer med »varigt« græs, græs i omdriften + rodfrugter) ca. 70 pct. af landbrugsarealet mod i dag ca. 45 pct. Med andre ord, der dyrkes i 1970 korn på 55 pct. af arealet mod i 1920 på 30 pct. Navnlig bygarealet er udvidet. Det omfatter mod ca. 20.000 ha i 1920 i dag over 100.000 ha. Udbyttet er steget fra 21 til 36 hkg/ha. Effekten herved fremgår bl. a. deraf, at i samme periode er malkekøernes antal øget med 30 pct. og den samlede hornkvægbestand med 58 pct. Svineproduktionen er steget fra ca. 100.000 svin i 1920 til 677.000 ved julitællingen i 1969.

De sønderjyske køer gav i 1921 (iflg. forstander L. Lauridsen, Gråsten) årlig pr. ko 10 kg smør mindre end køerne i Jylland og 20 kg mindre end gennemsnittet for hele landets køer. Allerede i 1940 var man nået op på Jyllandsniveauet.

I 1920 indvejedes til sønderjyske mejerier 88,3 mill. kg mælk (knap 3 pct. af den totale danske indvejning), i 1969 indvejedes 454 mill. kg eller næsten 10 pct. af hele landets mælkeproduktion. Denne andel er stigende; i 1950 var den således 8,5 pct. af totalmælken. Mælken er behandlet på 45 mejerianlæg (mod 133 i 1920), hvilket i dag svarer til en indvejning på 10,2 mill. kg pr. anlæg mod 0,7 mill. kg pr. mejeri i 1920. Det tilsvarende tal for 1969 er for hele landet 6,6 mill. kg mælk pr. mejerianlæg. Rationaliseringen af mejeribrug er således på sønderjysk område allerede ført langt frem, og »Mejeriselskabet Danmark« får som bekendt i starten sit tyngdepunkt hernede.

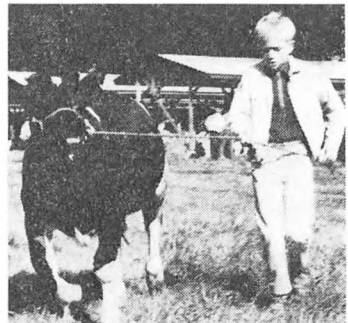
De sønderjyske andelssvineslagterier slagtede i 1926 156.700 svin (godt halvdelen af de producerede svin) eller 4,47 pct. af landsslagtningen – i 1969 slagtedes 816.464 svin (92,4 pct. af samtlige slagtede svin i Sønderjylland) eller 7,59 pct. af landsslagtningen.

Svineproduktionen steg hurtigt i Sønderjylland og nåede ved julitællingen i 1926 allerede op på 252.000 stk. eller 8,07 pct. af den daværende samlede produktion – i dag har Sønderjylland 8,44 pct. af den samlede

svinebestand. – Skulle man endelig nævne et område, hvor vi måske er kommet noget foran det øvrige land, kan man pege på kvaliteten af de sønderjyske baconsvin, som har en lidt bedre klassificering end man opnår i det øvrige land.

Ved plantning af læhegn og anlæg af plantager, ved Digebygning og dræning og ved afvanding og kultivering af nødlidende arealer har det sønderjyske landskab siden 1920 ændret karakter. Under Hedeselskabets medvirken dannedes »A/S Plantningsselskabet Sønderjylland«, der kom til at betyde meget på plantningens område. Tusinder af ha er ligeledes ved Hedeselskabets bistand gjort til frugtbar landbrugsjord. I alt er der i 50-året udført 22.860 afvandings- og kultiveringsarbejder, omfattende ca. 182.000 ha.

I Sønderjylland havde man forud for 1920 under tysk lovgivning ingen landbrugspligt, og der var fri bane for såvel sammenlægning af ejendomme som nedlægning af sådanne, ligesom handel med jordarealer frit kunne finde sted. Baggrunden var den førnævnte udvandring af ungdom fra Sønderjylland i tiden fra 1864 til udbruddet af første verdenskrig, da det kneb med at få gårdene bemandet. Men allerede i 1921 indførtes dansk jordlovgivning i Sønderjylland. De i den tyske tid i nationalpolitisk øjemed oprettede tyske statsdomæner (den første, Barsbøl i Jels, oprettedes i 1895), i alt 37 i tal, blev ved genforeningen overdraget den danske stat og i 1921 sammen med andre tyske besiddelser, der tilkøbtes, underlagt en ved særlig lov oprettet domæneforvaltning, der afsluttede sin virksomhed i 1935. Efterhånden som de tyske forpagtningskontrakter på domænerne udløb, blev der foretaget en passende udstykning til nye selvstændige brug, særlig i Haderslev amt, hvor ikke mindre end 24 af domænerne var placeret tværs over landsdelen tæt op mod grænsen. De mange nye landbohjem, der ligger gruppevis eller spredt, er noget karakteristisk for dette amt og et dansk punktum for det tyske fremstød i jordkampen omkring århundredskiftet. De tilbageværende stamparceller med bygningerne er efterhånden solgt og overgået til privateje.

...har meget at gøre. Fra det sønderjyske Fælles-dyrskue i Åbenrå, juli 1970.

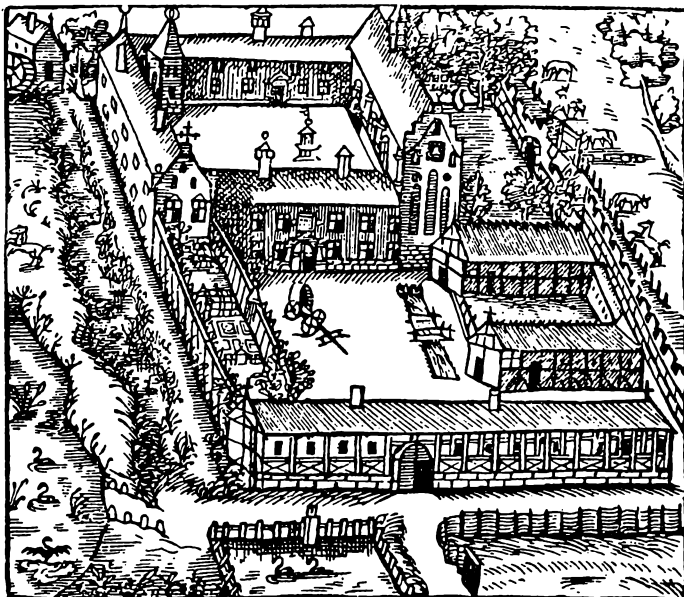
Senere oprettedes i 1929 »Det sønderjyske Jordlovsudvalg« med kontor i Tønder og betydelige statsmidler til rådighed. Via opkøb af udmærket jord og jordfordeling skulle udvalget gå ind i arbejdet for at skabe nye landbrugsbedrifter i den tyndt befolkede landsdel. Dette udvalg overtog i 1946 efter anden verdenskrig ligeledes administrationen af de ved loven om konfiskation af tysk, japansk ejendom overtagne arealer, samt også udstykningen af den sønderjyske præstegårdsjord. I alt er der ved jordlovsudvalgets virksomhed gennem 50 år oprettet ca. 3.000 nye brug og et stort antal tillægsparceller hernede.

Jordlovene af 1967 skabte blandt andet en ny baggrund med modsat sigte for jordlovsudvalgets fremtidige arbejde. Vi er nu – af andre årsager ganske vist – tilbage i den samme situation som var gældende i Sønderjylland i tiden forud for første verdenskrig. Der er mangel på uddannede unge landmænd til at overtage brugene. En nødvendig strukturtilpasning må derfor finde sted. Det er udvalgets opgave at medvirke ved nedlægningen af de for små brug og i det hele taget af de for dårlige brug af enhver størrelseskategori og på grundlag af Jordfordelingsloven af 1955, der nu er gældende for hele landet, at sørge for en passende arrondering af de landbrug, der må skønnes at have overlevelsesmuligheder. Man kunne godt ønske, at den udvikling, der i dansk landbrug skal og vil komme på det strukturelle område, fremover måtte kunne få et noget hurtigere og mere utvungent forløb end hidtil.

I 1924 modtog Gråsten Landbrugsskole sit første elevhold, og dermed var grunden lagt til en rig udvikling i sønderjyske landbrug på landbrugsuddannelsesområdet. Også i landbougdomsarbejdet kom man tidligt med, og mange konsulenter har på dette felt ydet en stor indsats. Landbougdomsarbejdet er nu velorganiseret over hele landsdelen.

Lad mig afrunde billedet med en kort omtale af dyrskuevirksomheden. Landmandsforsamlinger (landsdyrskuer, for eksempel i Haderslev i 1859, hvortil Edvard Lembcke skrev sangen »Du skønne land med dal og bakker fagre«) og dyrskuer hører til de ældste landboforeningsopgaver. Dyrskuedagen var – ikke mindst i Sønderjylland – foruden at være dyrenes dag, en folkefest, hvor land og by mødtes. Den dag kom landet til byen for at vise, hvad man formåede. I mange skåltaler forsikredes ved dyrskuemiddagen om, at man kom hinanden ved. Tiden i dag er en anden. Udviklingen er på få år gået fra ca. 12 lokalskuer til et landsdelsomfattende, årligt sønderjysk fællesdyrskue, der giver et virkeligt, repræsentativt udtryk for det stade, man har nået i husdyravlen.

Der er på mange felter sket en bemærkelsesværdig udvikling i sønderjysk landbrug i de 50 år 1920–70, og de er nok værd at registrere. Publikationen »Sønderjysk landbrug 1920–70«, som foreligger trykt i et betydeligt oplag, orienterer om landbrugets situation før og ny. *Erik Boesen*

Rantzaubholm (tidl. Holme Kloster, nuværende Brabro og Brabro).
Angelus).

EN BIBLIOFIL SJÆLDENHED

Stud. mag. Christian Skov, København, gør med udgangspunkt i Andreas Angelus: »Die Holsteinische Chronica« et forsøg på – gennem en kort redegørelse for Henrik Rantzaus virke i Hertugdømmerne og igennem en analyse af »hofpoeten« Angelus' arbejde – at føre Sønderborg byvåben yderligere et halvt århundrede tilbage i byens historie. Chr. Skovs eksemplar er tilsyneladende det eneste, der i dag findes af Angelus' bog.

Henrik Rantzau (1526–1598) er én af de markanteste skikkelser i datidens tysk-danske grænsehistorie.

Han er interessant dels igennem sin alsidighed og dels derved, at der er så mange uopklarede punkter i vor viden om ham.

Endskønt Henrik Rantzau må formodes at være Slesvig-Holstens uofficielle »nationalhelt«, ved vi kun relativt lidt om hans virke i Hertugdømmerne, især når man går på opdagelse ud over det rent politiske.

Rantzau-slægten, der er opkaldt efter slottet af samme navn ved Plön, har rødder langt tilbage i tiden; denne oprindelige tyske familie er sandsynligvis gledet ind i Danmarks adel i det 14. århundrede. Slægten eksisterer fortsat både i Tyskland og her i landet.

Den gren af dette gamle stamtræ, som vi har slået os ned på her i det 16. århundrede, er så betydningsfuld, som var træet blevet plantet blot for at producere denne ene gren.

Henrik Rantzaus far var Johann Rantzau (kendt som Christian III's feltherre), moderen hed Anna von Walstorff; foruden Henrik havde ægteparret sønnen Paul og døtrene Magdalena og Margareta.

I 1538 blev Henrik sendt til Wittenberg for at lytte til Luther; fra 1548 til 1553 opholdt sig i Bruxelles, ved kejser Karl V's hof – man kan derefter spørge sig selv, hvad der har påvirket den unge mand mest: De reformatoriske ideer – eller den reaktionære, katolske holdning?

1554 blev Henrik Rantzau lensmand på Segeberg. Han giftede sig samme år med Christina von Holle, der medbragte den flotte medgift af 4 tønder guld, en formue, der senere blev forøget, da den blev udlånt, blandt andet til Filip II..

Som 30-årig, i 1556, opnåede Henrik at blive udnævnt til kongelig statholder i Hertugdømmerne.

Som statholder spillede han en ikke uvæsentlig rolle under optakten til Ditmarsken-felttoget 1559, der ledtes af hans far.

I året 1597 søgte Tycho Brahe tilflugt hos Henrik Rantzau på Wandsbeck slot på grund af uoverensstemmelser med Christian IV. Året efter udgav astronomen fra dette opholdssted »Astronomiæ Instauratæ Mechanica«.

1586 lod han forfærdige en malet tavle, der dels viser familiens stamtræ, dels – i randen – angiver hans mange besiddelser, der på det tidspunkt bestod af 50 gårde (allerede 1592 er tallet vokset til 71)².

På Breitenburg samlede han et bibliotek, som efter sigende bestod af 6300 bind, deriblandt mange håndskrifter.

Selv var han også forfatter; han udgav blandt andet bøger om astrologi, om sundhedspleje og om krigsvæsen; desuden skrev han et minde-skrift om sin fader, en skildring af felttoget til Ditmarsken 1559 og en beskrivelse af den cimbriske halvø³.

-
2. De her omtalte gårde må ikke forveksles med den nævnte tavles afbildinger, der er noget mere primitive; en del af disse er gengivet i Morten Kamphøveners: »Sydslesvig gennem tiderne«, København 1946, bd. I, pp. 162 og 256, 259, 260 og 261.
 3. Vilhm. la Cour, K. Fabricius, H. Hjelholt og H. Lund: »Sønderjyllands Historie«, København 1939, bd. 2 nævner Henrik Rantzaus vigtigste udgivelser: *Belli Dithmarsici descriptio* (1570)
Cimbricæ Cherconesi descriptio (1597)
Slægts- og godsbeskrivelser
(Anm. 458, p. 506).

Holsteinische
Chronica.

entliche Warhaftige Beschreibung / der Adeltichen
Geschlechter / beneben derselben Wapen / Stam Register vnd
Bildnissen : So wol auch / wie in einem Register angezeigt / Woher die Städte den Namen
haben / Wo / oder an welchem Ort sie gelegen / Wenn / vnd von wem sie er-
bauet / vnd mit Stadt Recht bewidmet
worden.

Sampt einem nützlichen Verzeich / wie Mannlich vnd tapffer sich der
Adel vnd Städte in Kriegen vnd andern leufften erwiesen / vnd was sie
für Fewers Noth ausgestanden.

Aus glaubwürdigen Scribenten mit fleiß zusammen getragen / vnd in Druck
verfertiget / Durch

M. ANDREAM ANGELVM Struthiomont.

de Actone vni. v. Cultor. n. Imperator. Episcopi. etc. (Luis) Marchis. p. 100.
Erster Theil. *p. m. 30. 4.*

Abvencman

ab huc

XC VII,

M, D,

CVM PRIVILEGIO.

In verlegung Henningi Vrossen Buchhändlers zu Leipzig.

Holsteinische Chronica. Titelbladet.

Men – som Peter Hirschfeld⁴ skriver ...

»... nicht nur er selber veröffentlichte Briefe und Bücher über Themen der Landesbeschreibung, Heilkunst, Astrologie – in seinem Auftrag verfassten seine »Hofpoeten« Lindeberg und Lomeier, Angelus und Crusius (sein alter Hauslehrer), rühmende Beschreibungen und Gedichte über seine Bauten ...«⁵.

Og vi beder Angelus træde frem som en repræsentant for de øvrige, thi han vil tilmed slutteligt føre os ind på et hjemligt emne og måske afsløre noget nyt.

»Die Holsteinische Chronica«⁶ er skrevet af Andreas Angelus, trykt i Wittenberg af Wolff Meissner 1596 og udgivet igennem Henning Grosens forlag i Leipzig 1597.

Værket består af 404 trykte sider (i fraktur – tysk renæssanceskrift af 1525 på håndgjort papir) med en righoldig samling af meget fine træsnit, og desuden af 136 håndskrevne sider⁷.

Forfatteren er identisk med en Andreas Engel⁸, præst i Straussberg (Struthiomont.), Mittelmark-Brandenburg.

Magister Angelus opdeler sin krønike i to bøger⁹, én vedrørende de

-
4. Peter Hirschfelds »Herrenhäuser und Schlösser in der Schleswig-Holstein« (Aufnahmen von Otto Vollert), – Deutscher Kunstverlag 1959 (citerede fra p. 30).
 5. Slægts- og godsbeskrivelser – (G. Braunius »Theatrum Urbium«, bd. IV (1588) og bd. V (efter 1598). Henninges »Genealogiæ familiarum nobilium« (1590), Georg Crusius »Descriptio Bredenbergae« (1569), P. Lindberg »Hypotyposis arcium« (1591), Genealogia Rantzoviana . . . , Helmstedt (1587).
 6. Fulde titel: »... Darinnen ordentliche & Wahrhaftige Beschreibung der Adlichen Geschlechter beneben derselben Wapen, Stam Register und Bildnissen: So wol auch – wie in einem Register angezeigt, Woher die Städte den Namen haben, wo oder an welchem Ort sie gelegen, Wenn und von wem sie erbawet, und mit Stadt Recht bewidmet worden . . . Sampt einem nützlichen Bericht, wie Mannlich und tapffer sich der Adel sowohl als auch die Stedte in Krieges und andern Leussten erwiesen: – Und was sie für schweres Noth ausgestanden . . .«.
 7. Papiret rummer flere ejendommelige vandmærker, nogle med initialerne: CF eller FC.
 8. Der står skrevet i forordet: »... In Sonderheit wünsche ich M: Andreas Engel, Pfarrherr zu Straussberg – Mittelmarck, Brandenburgs, von Gott dem Allmächtigen und von seinem Sohne Jesu Christo, viel Heil und alle Wolfarth und Seligkeit des Leibes und der Seelen und endlich nach diesem dann das ewige Leben . . .«; det kunne tyde på, at en anden må have skrevet forordet.
 9. Ganske vist efter at han har udnævnt Adam til vor første adelsmand – og fra denne (som sættes til at have levet 3970 f. Chr. f.) fører os lige luket frem til Rantzau'erne . . .

holstenske adelsslægter (105 familier)¹⁰, således at hver familie forsynes med stamtræ og et træsnit af slægtsvåbenet; enkelte rummer endvidere personbilleder etc., og for Rantzau'erne er der yderligere tale om træsnit over besiddelser¹¹ foruden personlige horoskoper¹².

Den anden bog vedrører de Slesvig-Holstenske byer – forfatteren medtager 32¹³; som det fremgår af titlen, beskrives hver by mere eller mindre udførligt: Hvor den har sit navn fra, hvor den er beliggende, hvornår den har fået stadsprivilegier; desuden anføres byens våbenskjold.

De håndskrevne 136 sider kan naturligt deles i to afsnit; ét på 118 sider, skrevet af Peter Lindeberg¹⁴, 1596, og indeholder dels hyldestdigte til Henrik Rantzau, dels en slægtshistorie (med udgangspunkt i de syv klassiske helte), der beskriver hvert enkelt medlem af familien Rantzau.

Lindeberg skriver på latin.

Anden del af det håndskrevne (18 sider) er uden forfatterangivelse, men dateret Segeberg, 9. okt., 1470; »Compactata German« kaldes afsnittet; formodentlig er der tale om et kopi af én – ud af flere i disse år – af Christian 1.'s pekuniære aftaler med Hertugdømmerne, men der kan også være tale om en forordning vedrørende byerne i området.

-
10. Efter forfatterens Register I: Alefeld, Andersen, Blumen, Bockwolden, Breyda, Brockdorff, Damme, Gadendorff, Grabow, Dagen, Dacken, Desten, Dolcken, Doecken, Doyer, Kerckbergen, Kassenbrock, Kölern, Krummendick, Lancken, Leuen, Magnussen, Meinsdorff (Meindorff), Mölten, Muncken, Otten, Paisen, Pensen, Petersen, Plessen, Pogwischen, Qualen, Rantzaw, Ratlow, Reuenlow, Rosenkranz, Seestädte, Siuersen, Stönen, Sturen, Schwynen, Tinen, Ocken, Walsdorff, Wensin, Wonsfleth, Wittorp, Woien.
Efter forfatterens Register II: Blandersile, Block, Boncksdorff, Boeth, Borckdorff, Deest, Dotzenrode, Frothsen, Grossken, Dadlen, Dattichsen, Dewessen, Dummelsbüttel, Dalle, Dall, Damborch, Ietzehüde, Kaas, Knoppen, Kotelberg, Krempé, Külen, Latendorff, Leemken, Nutzhauen, Olden, Oldenburgen, Osten, Duuen, Parsaw, Plöne, Porschfeldt, Ritzerow, Rirdorff, Roden Rønnow, Salingsleue, Schawenburg, Sarigthe, Schaken, Schwaben, Schmalstedte, Schinkel, Siggem, Splyt, Stehn, Stokeleth, Sturm, Walde, Westen, Westerholdt, Westensehe, Westensee, Wildberg, Wittichowen, Wittmolde, Wörseke, Winnigen.
 11. Disse er: Breidenberg, Tuschenbeck, Rantzovisholm og Wandenburg, Melbeck, Redingsdorff, Nütschow og Rantzow (enkelte af disse afbildede).
 12. Man tør måske gætte på en vis fælles interesse mellem Angelus, statholderen, og Tycho Brahe under sidstnævntes besøg hos Henrik Rantzau 1597–1598.
 13. Breitstädte, Burg, Eckelnfört, Kill, Krempe, Lübeck, Oitin, Plöne, Rendesburg, Flensburg, Gardingen, Hamburg, Hadersleben, Heiligen Haue, Heyde, Husem, Itzehoe, Lutkenburg, Lunden, Meldorff, Newstadt, Newmünster, Nicopen, Oldeslo, Oldenburg, Schleszwick, Segeberg, Sünderburg, Tönningen, Tunderen, Wilster, Wedel.
 14. Peter Lindeberg er også »Hofpoet«.

Sidstnævnte part er forfattet på plattysk – og som et kuriosum kan nævnes, at Angelus med vilje har ladet denne »Compactata German« indsatte som et led i værket, for, som han skriver i sin indledning:

»... damit der Leser wissen müge – Welche vom Adel im Lande zu Hollstein Anno 1469 gelebet – so habe ich hernach kurtzlich gesetzet die Copey einer Verbündnis, so zum Kiel in demselben Jahre offgerichtet – Desgleichen ist auch noch eine andere Verbündnis von König Christiano dem ersté zu Denemarck und Schweden und Norwegen, auch Nicolao und Alberto, Bischoffen zu Sleswich und Lubeck su Segeberg – Den Donnerstag nach Dionysii, Anno 1470 geschehen welche die Stete – Lübeck, Hamborg, Kiel, Rendesborch, Itezhø, Crempe, Schleswig, Flensborg und Hadersleben, sampt denen vom Adel – Die ich hernach auch erzehlen wil – zu Segeberg versiegelt haben, dessen Originalia in der Landschafft Priuilegien lade noch verhanden ...«.

Ovennævnte citat udelukker i hvert fald den fristende hypotese, at der er tale om en senere indbinding af løsark.

»Die Holsteinische Chronica« indeholder to kort, ét over Jylland og ét over Angel; førstnævnte er vel nok det mest interessante.

I sin bog »Jylland« skriver professor Ed. Erslev:

»... Den ældste, om man så må sige, reelle korttegnere af vort land er Holsteneren Marcus Jordan (Jordanus) – født i Crempe; 1550 professor i København (matematik) til 1554.

1583 udnævntes han til borgmester i sin fødeby, hvor han døde 1595 ...

... omtrent ved nævnte tid (1553) har han også tegnet et særligt kort over Jylland, men det henlå i manuskript, indtil Braun i 1585 henvendte sig til den lærde statholder i Holsten, Henrik Rantzau, for at få et kort over Danmark.

1588 offentliggjorde Braun kortet.

1595 blev Jyllandskortet som særligt kort offentliggjort af Ortelius¹⁵.

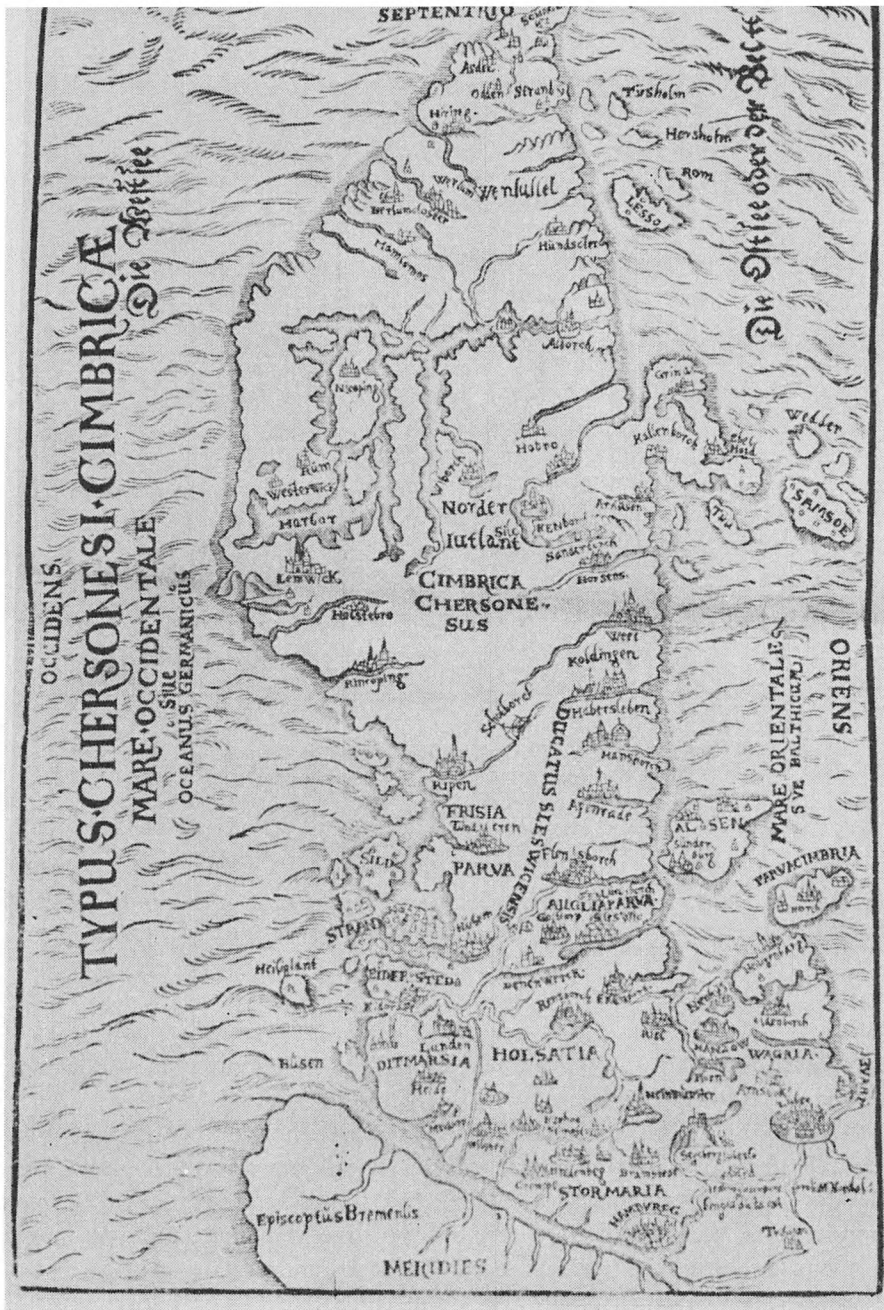
... 1596 har Henrik Rantzau skrevet en beskrivelse af den cimbriske halvø, og hermed følger et kort, der dog kun kan betragtes som en yderst mådelig kopi efter Jordanus – endskønt Lyskander roser det meget ...«¹⁶.

Uden tvivl er der tale om netop dette kort i Andreas Angelus' krønike.

Som det vil fremgå af præsentationen af denne bog, skrevet af én af Henrik Rantzaus forfattere, indeholder den en mængde nyt stof, vel nok hovedsagelig for slægtsforskningen.

15. Bo Bramsen »Gamle Danmarkskort«, København 1952, (En historisk oversigt med bibliografiske noter for årene 1570 til 1770), p. 52 (kort p. 53) – Marcus Jordanus' Danmarkskort (fra 1585, tilegnet Henrik Rantzau).

16. Ed. Erslev »Jylland«, J. Erslevs Forlag, Kbh. 1886 – p. 144 ff.

Kortet i Angulus' bog var set med vore øjne ikke synderlig nøjagtigt. Det har været det mest moderne kort på Christian IV's tid, men den meget rejsende konge har forhåbentlig haft stedkendte folk til sin disposition på turene rundt om iriget, for megen gavn af det mere vildledende end vejledende kort kan han næppe have haft.

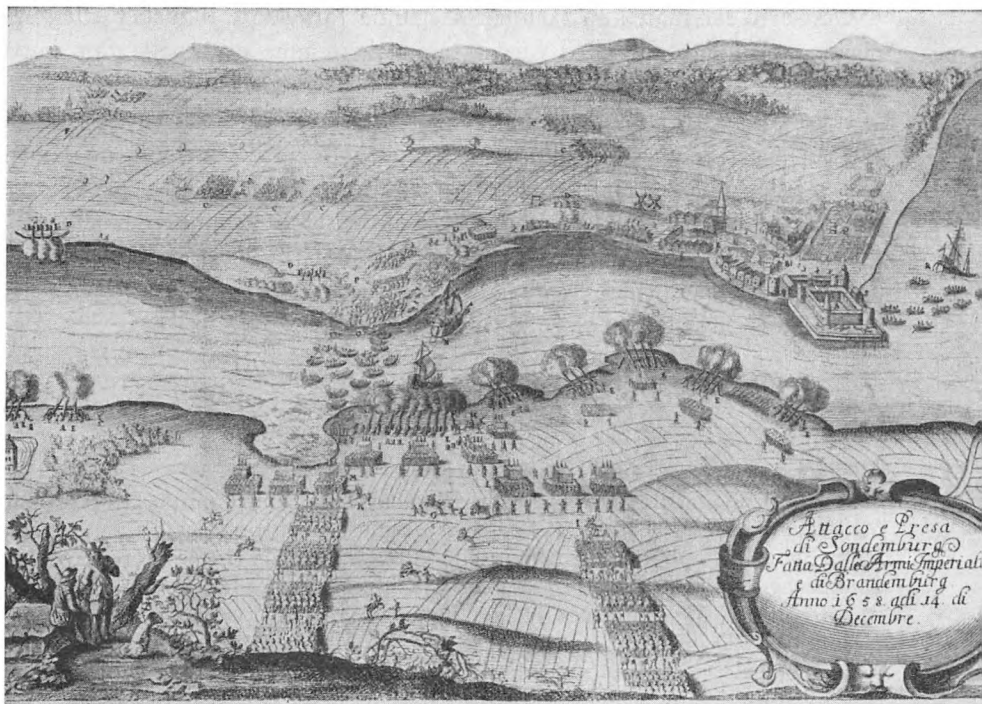
Er dette byvåben med et mystiske tårn, der tilsyneladende sejler rundt i et solidt bygget, cirkulært skib, Sønderborgs? Eller er Angulus' tegning fri fantasi?

Henrik Rantzau ... og Andreas Angelus ... og derefter en tredje titel, og man er fuldt beskæftiget.

Som denne tredje titel har jeg valgt Sønderborgs byvåben; af flere grunde, men først og fremmest fordi der er tale om en nyopdagelse; Tønder fører sit segl tilbage til 1443, Åbenrå til 1421, Haderslev 1421, men Sønderborg? Kun til 1644; derfor må vi blive ved med at grave – også selv om spadestikkene blot rummer et halvt århundrede.

Sønderborg byvåben er bevaret i segl fra o. 1644, men naturligvis har byen ført våben meget længere.

I 1922 ændrede Sønderborg sit mærke, ingen ved rigtig hvorfor; det gamle forestillede en sølvborg i blåt skjoldfelt, derunder sølvbølger; det

Sønderborg 1658. For oven Als, for neden Sundedeved. Samtidigt kobberstik med italiensk tekst. Lånt fra Sønderjylland. Historisk billedbog.

nye (våbentegner Fr. Britez) viser en rød borg på blå bølger i sølvfelt¹⁷.

1597-våbenmærket gengiver et skib, der for mig at se er grundstødt, men formodentlig blot sejler i meget massive bølger på havet; i midten – bag skibet knejser et tårn, der bærer et orientalsk præg; inspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg Slot, fornægter dette tårn, og der er derfor kun den mulighed tilbage, at Angelus i sin uvidenhed har forvekslet to byer.

Som han selv skriver ...

»... Wer diese Stadt anfenglich gebawet – kann ich nicht wissen. So habe ich auch keine Nachrichtung, wede diese Stadt durch Fewe und Krieg sey beschediget oder nicht ...«

Uden tvivl har forfatteren aldrig været i byen.

Der er naturligvis den mulighed tilbage, at magister Angelus har ret, og at man derefter med lidt god vilje kan påstå, at tårnet på våbenskjoldet er identisk med det tårn, der kan ses på Resens kort, 1659; denne teori må dog stå for egen regning.

17. J. Raben »Minder fra det gamle Sønderborg« – herunder »Sønderborg by-våben«, hæfte XXIV, 1947, p. 63.

Desværre ser man kun sjældent så gamle farvelagte plancher eller lignende, at vi har mulighed for at kunne bestemme eventuelle farver på våbenet.

Ikke for at starte en polemik, men tværtimod i forsigtige vendinger, vil jeg meget gerne udtrykke min beundring for 1597-våbenet og samtidig en lille smule afsky for Sønderborgs nuværende mærke; thi det er ikke værdigt en by, der med stolthed fører sin historie århundreder tilbage i tiden; vel er søen ikke længere stadens ét og alt (rådhuset endnu mindre), der kan nu lægges mere symbolik i et skib og et tårn fra 1597, end der kan lægges i en gulmalet bygning fra det 20. århundrede.

Chr. Skov

Angulus' kilder var talrige; den belæste forfatter nævner følgende:

Saxonia, Vandalia, Reginonis, Chronici Buchaviensis, Episcoporum Lubecensium, Schwvavvestedensia, Berosus, Camdemus Anglus, Christophorus Sylvius, Hamburgensis, Christophorus Kellinghusen I. V. D., Chronicon Buchaviense, Cyriacus Spangenbergius, Cornelius Tacitus, David Chytræus, Creichogius, V. CL., Ernestus Brodussius, Mersburgensis, Helmoldus, presbyter Lubecensis, Henningus Conradinus I. V. D., Hieronimus Henninges, Ecclesiastes Luneburgensis, Iohannes Vergen Nauclerus, Præpositus Tubingensis, Iohannes Stella, Johannes de Cavalleriis, Johannes Lauterbachius, Johannes Petersen, Jonas von Elverfeld, Lampertus Schaffnaburgensis, Monachus Hirsfeldensis, Leonhardus Crentzheimius, Chronographus, Nathan Chytræus, Onuphrius Panuinus, Petrus Albinus, Schebnergensis, Petrus Lindebergius, Philippus Melanchton, Platina, Plinius, Privilegia Episcopatus Schlesvvicensis, Ptolemæus, Sachsenspiegel, Sigebertus, Monachus Gemblacensis in Lotharingia, Strabo, Suetonius, Thomas Treterus, Tbioas Fendius, pictor, Weichbild.

Foruden de i fodnoterne nævnte værker har jeg benyttet følgende bøger:

»Sammlung unterschiedener seltenen, teils gedruckten und teils ungedruckten zur Erläuterung der Schleswig-Hollsteinischen Historie gehörigen Schriften«, I. Stück, Hamburg 1753.

Gerard de Jode »Speculum Orbis Terrarum«, 1578.

»Sjældne gamle bøger og moderne eftersøgte værker, – breve & manuskripter«, Levin & Munksgaard, katalog 27, 1936.

Desuden relevante historiske opslagsværker.

Museumsinspektør, cand. mag. J. Slettebo har hjulpet mig ved den indledende analyse af den Holstenske Krønike, ikke mindst vedrørende spørgsmålet om de beskrevne byer på Als (der nævnes foruden Sønderborg en vis Nicopen, der fører et byvåben næsten identisk med Flensborgs, bortset fra at der her er tale om kun to løver i tårnet, mens Flensborg har tre i sit våben).

Endelig skal Dr. H. von Rumohrs bibliotek på Drølt i Angel nævnes. Biblioteket er på henvend 7000 bind, og den slesvig-holstenske adelshistorie udgør dets kærne. Jeg skylder Dr. Rumohr megen tak, ikke mindst for afhandlingen »De adelige godser i Angel«.

C. A. JENSENs ungdomsværker

Bibliotekslektor Poul Kürstein, Flensborg, fastholder indtrykket af en lille, fin maleriudstilling på Flensborg museum.

Udstillinger kan skabe en helhed, som aldrig før har været til, og som heller ikke senere genskabes. Dette gælder også udstillingen af C. A. Jensens ungdomsarbejder på Flensborg Bymuseum i juli og august. End ikke kunstneren selv eller Sigurd Schultz, hvis bog om C. A. Jensen stadig er hovedværket, har haft mulighed for at se så mange og så betydelige ungdomsværker af C. A. Jensen på én gang. Men når de lånte billeder er sendt tilbage til ejerne, er helheden atter brudt. Dog er noget af den levnet, idet flere af billederne nu tilhører museet.

Denne helhed ville vi gerne have set fastholdt i et illustreret katalog, ofte det blivende af en udstillings foreløbighed, men de penge var der ikke. Det var heldigere med den udstilling, som den danske kunstforening i Flensborg lavede af Niclaes Peters' billeder, hvoraf en væsentlig del blev fastholdt her i Sønderjysk Månedsskrift, hvad ikke noksom kan roses, fordi de sønderjyske historiske tidsskrifter ellers svigter kunsthistorien. Det gælder især Sønderjyske Årbøger.

Om C. A. Jensens portrætter skriver Otto Andrup, at »mere spirituelle billeder end hans er næppe malede i Danmark«, og alligevel synes ingen i Danmarks land at have villet mindes kunstneren på hundredårsdagen for hans død den 13. juli 1870.

Der var kun 17 billeder på udstillingen, men det var næsten alle ungdomsarbejder, malt fra 1814 til 1817, da kunstneren var 22–25 år, 2 billeder er fra 1823 og 1826 og kun 1 fra 1845. De er altså fra før den tid, da C. A. Jensen som den ærede og højt ansete kunstner malede vore store mænd: Grundtvig, H. C. Andersen, H. W. Bissen og Peter Hiort Lorenzen i den danske guldalder, som han selv er et strålende udtryk for.

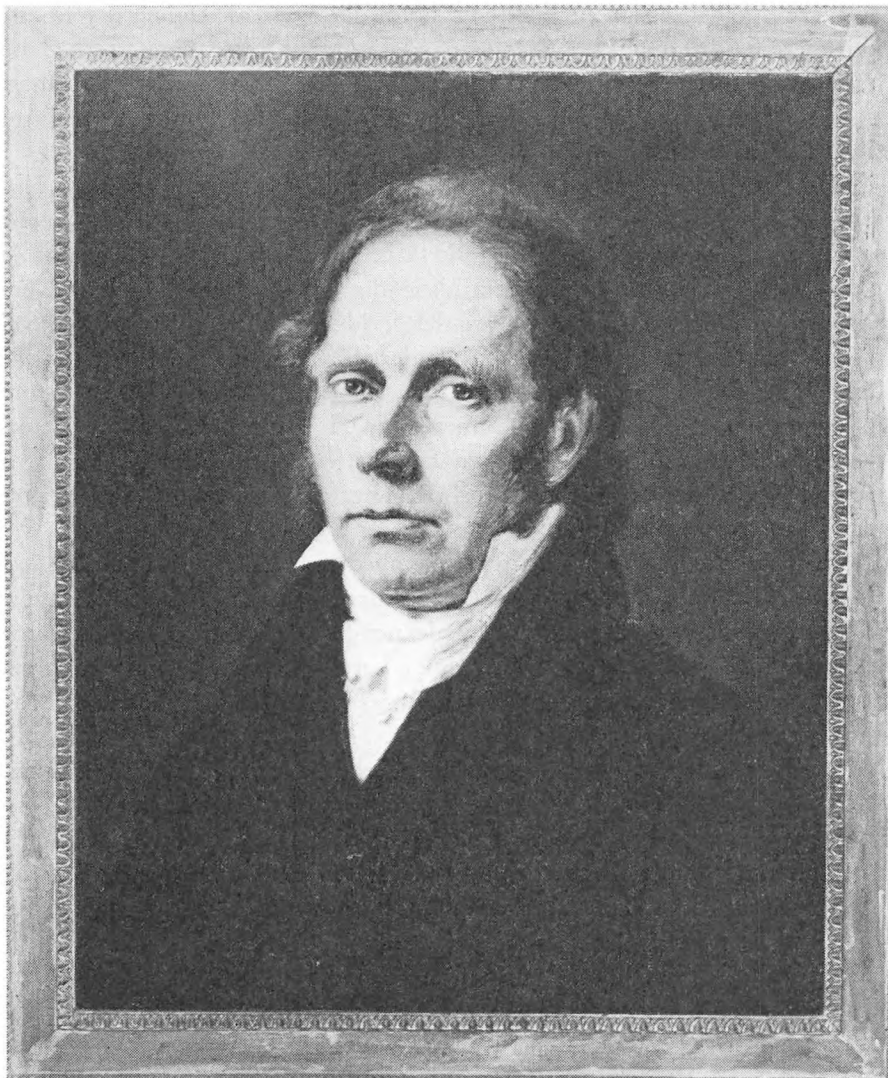
Portrætter af samme kunstner og oven i købet fra et kort tidsrum af hans virke kan selv i et så lille tal som 17 virke lidt ensformigt, selv når den kunstneriske kvalitet er så høj som her. Afveksling skabes, når der som her er tale om forskellige mennesketyper og samfundslag, og når man derved kan skimte kunstnerens udvikling. Museet havde fremmet denne form for forståelse ved små sedler med oplysende tekst.

De ældste billeder, fra 1814, er de to indtagende billeder af forældrene, handskemager Boy Jensen og hans hustru Maria Magdalena i Bredsted. Historisk set er de et særsyn, da alvorligt mente fremstillinger af jævne håndværksfolk fra denne tid er såre sjældne.

Anna Petersen Schmidt, f. Christiansen. Flensborg Bymuseum.

Både efter tidsfølgen og rangforordningen må de næste blive portrætterne af den rige og velfornemme møller i Bredsted, Konrad Gerdson og hans hustru Catharina. Møllerne hørte til det landlige pengearistokrati, og det kan ses på dem, og de havde også råd til at få et tredje portræt gjort, nemlig af deres søn, sandsynligvis student, som ved siden af de brede forældre ser sært forfinet ud, men de to gamle synes ikke rigtig at passe til det fine tøj.

Peter Petersen Schmidt. Flensborg Bymuseum.

Mere naturlig værdighed er der over skildringerne af postmester F. F. Magnussen i Bredsted og hans hustru, han endnu med det 18. århundredes grå paryk, hun endnu i almuedragten.

Der var dog ikke nok af rige møllere og kultiverede postmestre i Bredsted til at sikre en maler hans udkomne. Den lille udstilling er fyldig nok til med stor tydelighed at vise, at det var Flensborgs overklasse af købmænd og embedsmænd, som ved deres velforståede egenkærlige glæde ved

at blive standsmæssigt portrætteret holdt liv i en af Danmarks fineste kunstnere, indtil man i København begyndte at fatte hans storhed og handlede derefter. Men de skal roses, flensborgerne, for deres gode smag, først og fremmest storkøbmanden, den kongelige agent og mæcenen Andreas Christiansen jun., »den rige«.

Man kan ligefrem på udstillingen aflæse hans betydning for C. A. Jensen. Der er billeder af agentens søster Anna, af hendes mand Peter Petersen Schmidt, købmand og reder, hvis skibe for på Island og Grønland og på hvalfangst. Der er endda to fuldstændig ens billeder af ham, vel bestemt til to børn. Kun formen på det hvide halsbånd er forskellig, vel sagtens for at man kunne se, hvis billede det var. Der er billeder af hendes svogre, Jakob Petersen Schmidt jun., som handlede med tobak i store mængder, og hvis skibe for på varmen, især på Vestindien, og Hans Petersen Schmidt, som raffinerede sukker. Endnu flere af Andreas Christiansens nærmere og fjernere slægtninge og omgangsfæller skal nok have været blandt C. A. Jensens kunder.

Efter rederne fulgte advokater og embedsmænd. Der er et billede af Friedrich Johannsen, advokat og hospitalsretssekretær. Hospitalet, hvortil også Helligåndskirken hørte, havde nemlig jurisdiktion over fæsterne på hospitalets bøndergårde trindt om i hertugdømmet. Senere blev han appellationsretsadvokat og ridder af Dannebrog. Især er dog portrættet af hans hustru meget indtagende.

Den fornemste, der blev portrætteret, i hvert fald efter egen mening, var Friedrich Wilhelm Funke. Han var kejserlig russisk konsul. Med henrivende beskeden selvhævdelse har Funke ladet sin snedker, hvis kunnen var konsulen værdig, skære den russiske flakte ørn i intarsia foroven og forneden i rammen. Man tror næsten, det er tsaren selv! Billedet er det yngste på udstillingen, fra 1845.

Portrættet har sin store tid i det 18. århundrede, og C. A. Jensen fortsætter Jens Juels værk, idet hans kunder dog er borgere, mens Jens Juel malede den fine portion. Men i sin kunst foregriber C. A. Jensen impressionismen i det 19. århundredes anden halvdel. Det kan det vågne øje se i det lille dejlige billede af den unge kone Jensine Jung, født Artved, fra 1826.

Portrættet er en internationalt præget kunstgenre, og C. A. Jensens værk passede aldeles ikke ind i N. L. Høyens forestillinger om en dansk national kunst. Og alligevel har C. A. Jensen i højeste grad formet vor opfattelse af Danmark i guldalderen. Derfor er han en dansk national kunstner. Af byrd er han sønderjyde, og hans skildringer af flensborgere og folk fra Bredsted er dokumenter af største betydning for Sønderjyllands historie og kunsthistorie og, ret beset, også en skildring af et hjørne af Danmarks guldalder.

Poul Kürstein

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Morsø Støbegods

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

**Lolland - Falsters
Folketidende**

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns -
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 06-396100

Besøg
landsdelens
museer

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Graasten
Andelsslagteri

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank A/S
GRAASTEN

1/2 Sønderjyds Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå.

Cand. polit. Inger Bjørn Svansson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruleautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

DEN NORDSLESVIGSKE

FOLKEBANK

AKTIESELSKAB

AABENRAA

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommerskole for unge mænd og kvinder,
3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

TRY HØJSKOLE

8330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM Grænselandsseminarlet

Tilmelding for 1970/71 helst inden

1. maj, senest 30. juni.

Telf. (047) 2 12 30

GRAM KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{3}$ • VOJENS